

ŽRNOVNICA POD TURCIMA*

UDK: 94 (497.5 Žrnovnica) "1472/1685"
Primljeno: 11. XII. 2006.
Izvorni znanstveni rad

JOŠKO KOVAČIĆ
Državni arhiv u Splitu
Podružnica u Hvaru
Hanibala Lucića b.b.
21450 Hvar, HR

Iz brojnih se objavljenih i neobjavljenih izvora iznosi povijest ovoga splitskoga sela i okolnoga područja, u razdoblju od prvoga turskog napada godine 1472. g., pa do konačnog oslobođenja od Turaka oko godine 1685. Posebna je pozornost posvećena sudjelovanju ovdašnjih stanovnika u borbama protiv Turaka, osobito u osvajanju Klisa za Kandijskoga rata, kada su morali napustiti svoje selo i nastaniti se na obližnjem Kamenu.

Ključne riječi: Žrnovnica, predtursko i tursko razdoblje, Klis, Split, Kamen, Mlečani, solane, spomenici

PRIJE KONAČNOGA ZAUZEĆA

Prvi je turski napad na ovo selo (tada još skupinu sela!) zabilježen u ljeto godine 1472., samo desetak godina nakon pada Bosne, kad je Vitko, dvornik ovdašnjega sela Gorice, izvijestio splitsku općinu o štetama nastalim *per turchos* na općinskoj mlinici.¹ O strahu od Turaka svjedoči i iseljavanje iz ovoga kraja; tako se u gradu Hvaru bilježe krštenja djece žrnovskih iseljenika: 1516. Petra Golubinića i meštra Augustina Udovičića, 1520. i 1521. nekoga Mate, 1525. Jurja i žene mu Ivanje?, 1526. stanovitog Nikole, 1527. Jurja i žene mu Drage,

te i 1533. Pavla kovača, 1536. nekih Ljuboja i Stipana, 1537. Ivana i žene mu Kate, a 1542. g. Ivana i žene mu Marunice – većinom kratko označenih *de Zarnouniza* ili slično.² Ova brojnija naseobina upravo u Hvaru uzrokovana je time što je Hvaru to vrijeme, zbog razvijene pomorske trgovine s istočnim Sredozemljem, bio gospodarski veoma značajan grad, u tome napredniji od Splita.³ Valja, međutim, naglasiti da su hvarske matice iz tog vremena, za razliku od splitskih, sačuvane; jasno je da su se Žrnovčani oduvijek, a pogotovu u ta nesigurna vremena, najvećma selili u obližnji Split, koji i danas zovu samo: Grad. Još 1503. zabilježena je u splitskom predgrađu koliba nekoga Duje iz Žrnovnice (*in ... burgo ex opposito Scarpe noue ciuitatis ... Casa Doijmi de Xernouiza*), uz druge slične nastambe.⁴

Da su tursko osvojenje Klisa potpomagali Mlečani, dokazuje dukala Andree Grittija od 10. veljače 1537., u kojoj naređuje splitskome knezu da nitko od Splićana, pod prijetnjom smrtne kazne i gubitka svih dobara, ne smije ni na koji način pomagati Klisu, što je bilo naređeno i ranije i kako je već prije zatražio Sultan odnosno turska vlada (*Serenissimo Signor Turcho*) preko bosanskog sandžaka. Padom Klisa nastala je panika u Splitu i njegovoj okolici, a pučanstvo je stalo bježati na sve strane. Tako 24. ožujka 1537. splitski knez naređuje da se svi izbjegli seljaci iz Vranjice, podgrađa Kuka, Sućurca i Opaćeg sela moraju kroz osam dana onamo vratiti, inače će sva njihova dobra biti ustupljena drugima. Ujedno je zabranio parunima brodova odvoženje ljudi i njihovih stvari sa splitskog područja pod prijetnjom rastezanja na konopu i spaljivanja njihovih lađa. Stanovnicima je Žrnovnice 2. travnja bilo naređeno (Žrnovnica se tu spominje kao jedno jedinstveno selo) da se u roku od dva dana vrate u selo s obiteljima i stvarima, jer će u protivnom biti lišeni "zemalja, vinograda, kuća i svih svojih dobara". Iste godine, 14. listopada, naređuje se rušenje svih kuća u splitskom zagrađu (predgrađu) i odnošenje građe^{4a}, sigurno da ne posluže Turcima u opsadi grada koja je prijetila.

U izvješću mletačkog sindaka za Dalmaciju Antonija Dieda (oko 1553. g.) iznosi se da je *Xernounica* važno mjesto u blizini Splita, gdje bi bilo dobro držati stalnu stražu od desetak konjanika, jer Turci namjeravaju ovdje usredotočiti svu tranzitnu trgovinu (*tutte le scalle*) u Dalmaciji; on ubraja *Xarnouniza* među trinaest mletačkih "kaštela" u Dalmaciji, te navodi manje utvrde u blizini, na Kamenu i u Solinu (= na južnoj strani Solinske rijeke); ako ne budu čuvane, Turci će ih lako zauzeti, što im je i naum. Isto ponavlja i drugi mletački

izvjestitelj i povjerenik za Dalmaciju, Giovanni Battista Giustinian, u izvješću približno iz iste godine. Izvještaj koji potpisuje raniji splitski knez Alvise Ferro godine 1557. ističe da splitsko područje brane utvrde u Solinu, na Kamenu i ona Papalićevih (u *Žrnovnici*, tj. kod ušća Rike, v. dalje), gdje se stražari i ljudi spašavaju od /turskih/ zasjeda, inače bi bilo nemoguće obrađivanje zemlje. Predlaže za Solin stalnu posadu, kako bi se spriječilo da Turci u Solinu i Žrnovnici načine luke (*porti*), odnosno pretovarišta i skladišta soli (*scala e gabella*), što im je trajan naum, a bila bi to propast i za Split i za Dalmaciju, pri čemu ovaj Mlečić, dakako, ponajprije misli na državne porezne prihode (*datii*)! Turci da bi tu dobili "sve moguće pogodnosti", tj. luku, pitku vodu i blizinu čitavog zaleđa (*concorrenza di tutto il paese*). Optužuje se i Fabrizio Salvaresso, zakupnik jedne od tih državnih "skala", da oružanim brodom krstari oko Solina i Žrnovnice i time krši mletačke odredbe, dajući time povoda Turcima da ostvare svoje osvajačke naume.⁵ Dvije godine kasnije (1559.) sastavljaju prethodni povjerenici (sindaci) za Dalmaciju, Michiel Bon i Gaspar Erizzo, novu "relaciju" za mletačku vladu: splitske su granice "na Solinu i Žrnovnici", te "dao Bog da ondje i ostanu", jer Osmanlije žele "povući ravnu /graničnu/ crtu od Solina do mora", čime bi dobili veći dio Splitskoga polja, te utvrde Kamen i onu Papalićevih: ondje se stalno stražari i "daju znakovi", da se spase ljudi u slučaju turske navale. Polja bi inače bila neobrađena, a ovako daju žita za pet mjeseci, i dostatno vina. Na svakoj od tih triju utvrda (Solin, Kamen /*Sasso* i *Papali*) tek su po četiri pješaka, a trebalo bi ih dosta više: izvjestitelji smatraju kako na svaki način valja spriječiti Turke da u Solinu i /ili Žrnovnici utemelje svoje "luke i trgovišta" (*porti ne mercadi*), kako to "živo žele"; u protivnom, ističu i oni, značilo bi to propast "Splita i sve Dalmacije". Raniji splitski knez-kapetan Antonio Pasqualigo, u izvještaju iz godine 1567., kazuje da je "kula Papalićevih, blizu mora u uvali zvanj *Zernoniza !/!*", veoma važna za obranu splitskoga područja, te za obranu života (*anime*) ovdašnjih stanika. Nabraja i solane-slanice, odnosno njihova polja (*cavedini*): neke su prije bile u vlasnosti Klišana, druge su pripadale splitskoj općini, a treće, tada zapuštene, čini se da su bile državne, tj. mletačke (*di vostra serenità*), ali na svim su tim solanama tada radili Poljičani, "nekoć podanici Vaše Vedrosti /=mletački/, koji su se zbog zlih vremena, živeći podalje od mora i bez pribježišta ili utvrde, otuđili od Vaše Uzvišenosti", tj. postali turski podložnici (*tributarii turcheschi*), pa rade za račun turskog emina u Poljicima. Turci su tu već sagradili i skladište soli, te bi

nakon te "uzurpacije" mogli podignuti i utvrđeno boravište (*redutto*) za emina, pa potom i pretovarilište, odnosno luku (*scalosia de traffichi*), kamo bi skrenuli svu trgovinu obližnjih krajeva, kako se već dogodilo u Makarskoj i Neretvi – a onda mletački porezni prihodi od čitave Dalmacije ne bi više vrijedili "ni pola novčića". Pasqualigo govori i o Primorju – primorskom području od ušća Žrnovnice do Omiša, nekako u to vrijeme pripojenom Poljicima – gdje je bilo brojnih zemalja i drugih posjeda Splitskana; Turci im to nisu priznavali, nego su te posjede smatrali svojim, jer su obrađivači njima plaćali harač. Osobito je bio neugodan tadašnji turski emin (nekovrsni glavni ubirač poreza) u Poljicima, Husein Crničić, koji da već pet godina provodi svoju samovolju (*innovationi*) na "ovoj granici", pa ovaj mletački izvjestitelj zaključuje kako ga valja trajno podmićivati (*tenir gratificato*), čime bi prestali "svakodnevni nemiri"! ⁶

Izneseno pokazuje da se ovi podaci odnose na donji tok Ríke, od Peruna do ušća, dakle izvan sadašnjega žrnovskog područja, ali ih svejedno navodimo, zbog važnosti za povijest cijelog ovoga kraja. Izvori kazuju da bi ovaj kraj još formalno bio pod mletačkim vrhovništvom, odnosno pod splitskom općinom, no činjenično su ga već bili preuzeli Turci. Osim Papalićeve kule i utvrde na Kamenu, branio je ovaj kraj i nadbiskupski kaštel, koji je splitska općina naoružavala 1540-ih godina;⁷ ne znamo gdje je točno bio, no pretpostavljamo da je to nekadašnja utvrda opata splitskih benediktinaca, koju su po izgonu Turaka dobili splitski plemići Cindro i pretvorili je u svoj dvorac, a posjeduju ga i danas u Strožancu, malo istočnije od ušća Ríke.⁸ U govoru koji je splitski kancelar Antonio Proculiano održao pred knezom G. B. Calbom godine 1567., ističe se da splitsko područje obrubljaju "dvije prekrasne, najčistije rijeke: jedna je slavna Solinska, a druga ne toliko velika ni slavna, no veoma ljupka, i korisna zbog mnogih mlinica koje pokreće, zvana Žrnovnica" (*Xernovica*).⁹ S obzirom na to da su mlinice mogle postojati samo u gornjem toku Ríke (u donjem u teče ravnicom!), po ovome bi se i opet dalo zaključiti da je i područje današnjega sela još bilo pod formalnom "kršćanskom" (mletačkom, odnosno splitskom) vlašću; koliko je to i stvarno bilo tako, drugo je pitanje.¹⁰

Da je stanje bilo daleko od idile kakvu je opisao kancelar Proculiano, pokazuje događaj malo prije izbijanja tursko-mletačkoga rata za Cipar. Martolosi ("kršćani" u turskoj službi; na jednom se mjestu nazivaju i "Omišanima"), kojima je na čelu bio neki Mijo Del(i)ić, pustošili su splitskom okolicom,

pljačkali, zlostavljali i ubijali ljude, te otimali osobito dječake (*putti*), pa se puk bojavao obrađivati polja i služiti se mlinicama. Klišanin, satnik mletačke vojske Mihovil Jurčinić, koji je imao kuću u Žrnovnici i posjede u Poljicima, u dosluhu sa splitskim plemićem i kancelarom za hrvatski jezik Nikolom Martinoševićem, te samim splitskim knezom (tada je to bio Andrea Michiel), odluči im postaviti zasjedu: u noći 14. prosinca 1569. g. iz žrnovskih se mlinica čula vika i vapaji, pa kad je Jurčinić banuo unutra, našao je te "ubojice" (*assassini*, tj. martolose) kako vezuju siromašne ljude, što su se sa samljevenim žitom i "rašom" izvaljanom u stupama spremali vratiti u Split. Satnik je u dvoboju tada ubio razbojničkoga vođu Delića, oslobodio žrtve i njihove stvari, te Delićevu glavu (uz onu Hasana Vitrovića) odnio sutradan u Split. Nakon toga je, naravno, izbjegao iz ovoga kraja te izgubio cijelo imanje.¹¹

OD TURSKOG OSVAJANJA DO MLETAČKOGA ZAUZEĆA KLISA

Kada je iduće 1570. g. planuo već spomenuti Ciparski rat između Turske i Mletačke Republike, zauzeli su Turci (doduše, prema znatno kasnijim izvorima) odmah i Žrnovnicu¹² (mislimo na područje današnjega sela), ukoliko već i ranije nije bila stvarno njihova. Zaključenjem mira ožujka 1573. g. Mlečani su izgubili Cipar, uz uvjet da im Osmanlije vrate zauzeta područja u Dalmaciji; ali su ovi odbili vratiti utvrde na Solinu i Kamenu,¹³ a time i kraj o kom govorimo.

Stanje se nakon toga nije nimalo popravilo, jer trogirski knez Prioli izvješćuje 1575. da se okolno pučanstvo, koje zbog obilja žitarica ide mljeti u turske mlinice u Solinu i Žrnovnici, izlaže opasnosti gubitka i svojih stvari, i vlastitih života.¹⁴ Turci su u Žrnovnici, čini se, imali i sami nevolja: 1579. g. navalili su na selo uskoci te opljačkali sukno ("rašu") nekih splitskih građana, koja se valjala u stupi satnika Pavele; žrnovski je kapelan, Poljičanin dom Frane Mihanović, tom zgodom pobjegao iz sela.¹⁵

Splitski mletački knez Correr izvještava 1583. g. da Turci u "Vranjici" (= Vranjicu) i Žrnovnici (= ušću Ríke) kane, po naredbi svoje vlade (*Porta*) iz Carigrada, obnoviti i proširiti slanice, te podignuti utvrde za obranu od uskoka (=turskih podanika koji su s mletačkoga područja napadali Turke; poslije su

postali svojevrсни hajduci, plijeneći sve i svakoga); izvršenje bi tog nauma bilo kobno za mletačke interese u ovom području, pa je isti knez podmićivanjem omeo izvođenje; kad su Osmanlije nešto kasnije ponovno pokušali provesti taj naum, obećavajući svojim podanicima u Radobilji na istočnoj granici Poljica oslobođanje od harača (6 cekina po kućanstvu godišnje) ako preuzmu rad u solanama, Correr je i opet svojim vezama sve do Banje Luke uspio to osujetiti. I on smatra kako mletačkim podanicima valja zabraniti da melju u Solinu i Žrnovnici, jer ih ondje Turci zlostavljaju, robe i čak ubijaju; otimaju i brodice kojima onamo dolaze Bračani i Hvarani, pa onda istim lađama odlaze na te otoke da bi otimali dječake, ubijali odrasle itd. Međutim su ovi otočani i dalje onamo dolazili, zbog neumljivih gospodarstvenih potreba (za koje Correr piše da su "od male koristi i dobitka, a na veliku državnu štetu").¹⁶

Turski naum o stvaranju novih luka u Solinu i na ušću Žrnovnice nije nikad zaživio, pa se strah Mlečana u tom pogledu pokazao suvišnim. Tome je zastalno bilo više uzroka: s jedne strane mletačka diplomatska vještina da Turke (najčešće mitom) odvrate od namisli koje su za Mlečane bile nepovoljne, a zacijelo i strah Turaka da bi provođenjem ove nakane izazvali neumitan sukob s mletačkom stranom, s dvojbenim ishodom na ovoj trajno nesigurnoj granici. Tu je bio i velik tehnički problem, jer je osobito uvala pred ušćem žrnovske Rike plitka i muljevita. Umjesto toga, Mlečani su, na nagovor i uz veliko nastojanje splitskih židovskih trgovaca, poslije silnih protivljenja, godine 1592. konačno otvorili pretovarilište ili stovarište s lazaretom (raskužilištem) u Splitu, svrnuvši ovamo većinu trgovine iz turske Bosne. To je za ovaj grad značilo dugotrajan preporod.¹⁷

Utoliko su Mlečani neugodnije primili vijest o preotimanju Klisa od Turaka u travnju 1596. g., koje su – za njemačko-austrijskog cara, a ugarsko-hrvatskoga kralja Rudolfa II. – izveli splitski plemići Alberti, Cindro, Čipčić i drugi (protivnici mletačke vlasti nad Splitom i Dalmacijom i željni povratka stare, ugarsko-hrvatske vlasti, pod kojom su uživali pune povlastice, a tu je bila i kivnja zbog gubitka gradskoga područja i njihovih posjeda, koje su dobili Turci) – potpomognuti od spomenutoga Cara, Pape i napuljskoga (španjolskoga, tj. habsburškoga) potkralja. Pothvat je bio dijelom širega nauma o oslobođanju balkanskih zemalja od osmanske vlasti, a jedan od glavnih "mozgova" čitave operacije bio je Hvaranin Frane Antun B(a)rtučević, malteški ("jeruzalemski") vitez, prije franjevac; izvršitelji su bili uskoci, kojima se pridružiše i brojni

Poljičani te "mnogo kršćana iz splitske okolice", dakle zasigurno i Žrnovčani. Ali Mlečani, kojima ovo zauzeće nije nikako odgovaralo, jer su željeli živjeti u miru s Turcima, najvećma radi opisane trgovine s njihovim zemljama, onemogućili su svaku opskrbu osloboditeljima Klisa, koji zato ponovno pade u turske ruke na kraju svibnja iste godine.¹⁸

Ipak je austrijski car, kao nasljedni vladar ugarsko-hrvatski, i prije i kasnije pretendirao na ovo područje, koje će se, međutim, vratiti krugu hrvatskih zemalja istom nestankom Mletaka, koncem 18. st. Tako je glasoviti Šibenčanin Faust Vrančić (1551.-1617.), diplomat, jezikoslovac i izumitelj, kao tajnik i savjetnik cara Rudolfa II., godine 1587. dobio u "posjed" – dakako, nakon naumljenog oslobođenja od Turaka – uz Petrovo polje i Muć još i Žrnovnicu (*Xarnovincza !!!, in ditione Arcis Clisse in Dalmatia*).¹⁹ Stanovnici su Poljica, Žrnovnice i Podgrađa dobili carsko jamstvo za svoje osobe i imovinu godine 1567., 1584., 1599., 1605. i 1644.²⁰ O toj trajnoj težnji za dolaskom pod carsko-kraljevsku, austro-hrvatsku vlast, svjedoče po svoj prilici i dva mistificirana grbovnika, jedan iz konca 16., a drugi (tzv. Fojnički grbovnik) iz 17. st.: izmišljene grbove (bez potvrda u drugim izvorima) te krivo napisana prezimena navodne "bosanske" vlastele spominjemo tek zato što se među njima navodi i poneko poljičko-žrnovsko prezime.²¹

Neuspjeh kliškoga pothvata morao je imati neugodan odjek u ovome kraju. Turci su postali nepovjerljiviji, kako pokazuje i ubojstvo od njihove ruke fra Nikole Ugrinovića, rođenog oko 1525. g., biskupa smederevskoga i duvanjsko-makarskoga, a jedno vrijeme i u Bosni, koji je stolovao na rodnoj Dubravi u Poljicima. Optuženog za "veleizdaju prema osmanskoj državi, neplaćanje harača na baštine koje je držao, podbunjivanje raje Poljica i Zagorja, veze s uskocima" itd., ubili su ga Turci puškama u zasjedi, na Poljanama pred Dvorima u Žrnovnici 1604. g., a pokopan je u zavičaju, u župnoj crkvi sv. Luke; umirući je poticao svoju pratnju, koja je uglavnom izginula zajedno s njime, da se "pouzdaju u Gospodina Isusa Krista"; njegov ga franjevački red časti kao mučenika. Turci su mu zaplijenili pa prodali svu imovinu (među ostalim i, čini se, mlinicu u Dvorima); jedan od kupaca bio je i dom Ivan Sinovčić, njegov susjed i protivnik, koga pučka predaja optužuje da je oklevetao i izdao ovoga svoga plemenika.²²

U mletačkom izvješću nastalom malo iza 1624. g. ističe se da aga, zapovjednik (dizdar) turske utvrde Kamen, ima pod svojom vlašću i selo *Xarnovni-*

zza, koje ima osamdeset "ognjišta" (kućanstava) i stotinu muških sposobnih za oružje (*da fatti*);²³ brojnost tadašnjega sela potvrđuje i vizitator I. T. Mrnavić, koji 1625. ovdje navodi četiri stotine žitelja, sa župnikom Pavlom Peranovićem.²⁴ O nepovoljnim vjerskim prilikama za katolike u ovome kraju piše splitski nadbiskup S. Ponzoni 1628. g.: sve do te godine nisu Turci dopuštali Klišanima i Solinjanima slavljenje bogoslužja i dijeljenje sakramenata (osim u posebničkim kućama, bez znanja Turaka), nego samo u Žrnovnici!, a tek tada dopuštaju tamošnju obnovu crkve i sakramentalnu djelatnost.²⁵

Mlečani su, dakako, budno pratili svaki turski korak u neposrednom susjedstvu: kad je Ahmed-aga Omerbašić, spahija solinski, sagradio Dvore blizu Vrila Ríke, njima se to nije nimalo svidjelo, jer je tuda prolazio glavni put za Poljica, odakle je Mlečanina dolazila glavnina vojnika; zato je generalni providur Zeno godine 1635. poslao onamo naročita povjerenika, da izvidi stvar i pošalje crtež novogradnje.²⁶ Prema raspoloživom precrtu²⁷ taj crtež uglavnom odgovara stanju današnje kule u Dvorima, samo što je bila narisana višom i užom, a ni raspored otvora nije isti (možda je poslije bio mijenjan); sačuvana kula nema zakošeno podnožje kao na ovom crtežu / precrtu, i, što je najvažnije, nema obzide otprilike s istoka, s puškarnicama, koja je obuhvaćala i dvije manje, također utvrđene zgrade – to je vjerojatno nestalo poslije završetka protuturskih ratova, jer teško da bi mletački izvjestitelj proizvoljno naznačio tako važnu vojnu pojedinost; naravno, dvovodni krov od kamenih ploča stradao je dugogodišnjom zapuštenošću. Spomenuti je Ahmet-spahija doskora nadgradio Dvore, jer prethodni splitski knez Pietro Basadona bilježi godine 1638. da je ovaj ovdje podignuo i "kuće, mlinice i stupe" koje mu donose znatnu korist, a stekao je i mnogo zemlje sve do mora; tu su dolazili mljeti i stupati i brojni otočani.²⁸

DOSELJAVANJE U SPLIT - BRATOVŠTINE

Godine 1607. pohara Split velika kuga, koja u samo nekoliko mjeseci pokosi dvije trećine njegovih žitelja. Mlečani su, razumljivo, živo željeli da se opustjeli grad što brže opet napuči, što im i pođe za rukom kroz malo vremena: u Split nagnuše izbjeglice iz okolice i trgovci iz Italije, ali najviše susjedni Poljičani;²⁹ da su se pod tim imenom navodili i brojni Žrnovčani, koji su stari-

nom odreda iz Poljica, pokazat ćemo u kasnijem izlaganju. Mnoštvo je naroda iz Poljica, Žrnovnice te iz Poljica preko Žrnovnice pohrlilo u Split, bježeći od turskog nasilja i u potrazi za boljim i čovječnijim životom, dolazeći često bez osnovnih životnih sredstava,³⁰ te naselilo mahom splitska predgrađa, osobito "Velo zagrađe", današnji Veli varoš; ta su predgrađa sve do 20. st. imala seoski značaj, ne mnogo različit od matičnih naselja doseljenika. Novodoseljeni su osnivali i svoje bratovštine, ne samo nakon godine 1607. nego i prije toga, jer je, kako istaknusmo, doseljavanje bilo trajno: tako 1590. nastaje bratovština sv. Martina u varoškom Sv. Križu "od Varošana i Žrnovničana", dok u franjevac-konventualaca u crkvi sv. Frane na Rivi nastaje godine 1600. bratovština sv. Fabijana i Sebastijana, a 1624. ona "Gospe /od/ Žrnovnice".³¹ Iz tlorisa Sv. Frane i njegovih grobnica iz vremena kuge 1764. g. doznajemo da se oltar sa slikom naziva jednostavno "Žrnovska" (*Xarnovska*), tj. Gospa, što svjedoči ne samo o ispravnom nazivu ove bratovštine nego i o pravilnom kretiku izvedenom od imena "Žrnovnica"; tu se navodi i zaseban oltar sv. Fabijana i Sebastijana, te grobnice ove i žrnovske bratovštine; grobne su ploče sačuvane do danas u pločniku južne strane klaustura Sv. Frane.³² Sliku s oltara Žrnovske Gospe pronađe, zabačenu u ropotarnici Sv. Križa, poznati splitski povjesnik umjetnosti Ljubo Karaman 1939. g., kad o njoj piše da je, po svoj prilici, nastala "negdje nedaleko god. 1600.", te navodi predaju o njenom dolasku: "priča se, da se je u Varoš bilo doselilo nekoliko /!, op. J. K./ Žrnovčana i da su tu sliku donijeli sobom iz Žrnovnice".³³ Poslije je dospjela u zbirku splitskoga Sv. Duha, a odatle u splitsko Sjemenište, gdje je i danas. To ulje na platnu (177 x 163 cm) prikazuje po sredini Neoskvrnjenu Gospu s Djetićem i poprsjem darovatelja, lijevo od gledaoca sv. Petra i arhanđela Mihovila, a desno svete Fabijana i Sebastijana; slika je jako oštećena, a tek nakon dovršetka obnove (koju je ožujka 2006. g. započeo restaurator Stanko Alajbeg, nastojanjem sjemenišnog ravnatelja dr. Mladena Parlova) moći će se o njoj kazati nešto određenije.³⁴

ZBIJEG I PRESELJENJE NA KAMEN

Kad je lipnja godine 1645. izbio nov rat između Osmanlija i Mletačke Republike, po otoku Kreti (Kandiji) prozvan Kandijskim, našao se Split s okolicom u tešku položaju: trgovačke se veze prekinuše, a Turci odmah na-

padnu cijelu Dalmaciju. Ali su Mlečani smogli snage za odlučan protunapad, pa doskora osvoje više mjesta u unutrašnjosti; sposobni mletački zapovjednik Leonardo Foscolo osvoji godine 1647. Solin i Kamen, te poruši turske mlince na Žrnovnici. Iduće se godine odluči na ono dotad nezamislivo: osvajanje "neosvojivoga" Klisa – pothvat koji je, nakon velikih napora i žrtava, uspio u samo dva tjedna (16.-30. ožujka 1648.); turska se posada predala, i ova je tvrđa naon punih 111 godina opet došla u kršćanske ruke.³⁵

O znatnom sudjelovanju Žrnovčana u osvojenju Klisa svjedoči i proglas providura Foscola, izdan na galiji kod Solina 22. svibnja 1647. g.: jer su se "seljani Žrnovnice pokazali spravnima preuzeti svaku službu u korist mletačke države", uzima ih u svoju zaštitu te prijeti teškim kaznama svima koji bi ih uznemiravali, otimali im stoku ili drugu imovinu, itd.³⁶ O istom govori i njihova nedatirana molba, zacijelo s jeseni 1648. g., upućena generalnom providuru i vojskovođi, spomenutom L. Foscolu, a podastrli su je u ime seljana njihov župnik dom Matij Haljinović te dom Ivan Božanov, "svećenik / iz:/ istoga sela". Tu se najprije ističe kako je u "siromašnih stanika Žrnovnice" odanost prema Prevedrom mletačkom gospodstvu "nasljedna", a kad je u prethodnom ratu 1570. g. selo potpalo pod Turke, te u kasnijem razgraničenju pod tim "barbarima" i ostalo, sačuvali su istu vjernost - "u duši". Na prvi glas o pohodu protiv Klisa pohrlili su, "razvijenih barjaka" i s cijelim obiteljima, "na primjer i na jedinstven poticaj Poljičanima", i prikazali se najprije splitskom knezu, a zatim i samom Foscolu, čim je prispio u "solinske vode"; on ih je postavio da čuvaju Ozrinu, važan položaj uz klišku tvrđavu. I nakon "slavnoga zauzeća" Klisa, selo je davalo svakodnevno četiri radnika za obnovu ove utvrde, dok ostala sela tek dvojicu; Žrnovčani ističu da su u ovom ratu izgubili sav posjed i mnogo ljudstva, koje su Turci dijelom odveli kao roblje, a dijelom pobili; dosad nisu, "za razliku od Poljičana", tražili nikakve pisane povlastice ili jamstva za svoj prijelaz na mletačku stranu – ali u trenutnom položaju, kada su lišeni i kuća i imanja, te izloženi svakoj turskoj pakosti, mole: 1) da se iz sela Žrnovnice unovači pedeset vojnika, uz stalnu državnu plaću, a pod vodstvom satnika ili harambaše, biranog od samih seljana; ova bi četa štitila prilaze selu i njegovu sigurnost, te pritekla u svakoj potrebi u pomoć Klisu; 2) da se selu dodijeli pomoć u kruhu ili žitu, kako mletačka država običava mjestima u sličnu položaju kao Žrnovnica; 3) da se seljanima dodijele sve porezne povlastice za njihovu robu i prihode, te sol po

povlaštenoj cijeni, što su sve dobili i Poljičani, te da im se potvrde njihove stare povlastice; 4) da s općinskih i drugih zemalja, s kojih su Turcima plaćali šestinu dohotka, u buduće plaćaju osminu, a i to samo oni kojima se i gdje im se naredi; 5) kako je selo Žrnovnica postalo nesigurno za stanovanje svojih žitelja /tj. zbog prijelaza na mletačku stranu i u opasnosti od turske osvete/, traže da podignu svoje nastambe uokolo Kamena, na kome bi ujedno čuvali stražu, za sigurnost vlastitu i cijeloga Splitskog polja; 6) u slučaju – "ne dao Bog!" – da ne budu mogli stanovati ni na Kamenu ni u Žrnovnici, traže da se mogu naseliti na Braču, ili na Šolti, ili na "trogirskom otoku" /=Čiovo?/, gdje će obrađivati općinske zemlje.

Foscolo odgovori (Zadar, 18. listopada 1648.) povoljno na sva traženja, osim na prva dva, "o kojima zasad ne možemo ništa odrediti"; u pogledu zemljišnih podavanja riješi, da do završetka rata neće davati ništa, a poslije kako se procijeni da je pravo i pošteno; za gradnju novih žrnovskih kuća na Kamenu dodijeli im, dapače, i nešto greda i druge drvene građe, te posebno preporuči spomenute popove Haljinovića i "Božićeva".³⁷

Kamen se kao lokalitet spominje već u srednjem vijeku, ali bez utvrde ili naselja.³⁸ "Taj 15 metara visok greben" (nadmorske visine od 94 m) na jugoistočnome kraju Splitskoga polja počeo je služiti za utvrdu, ili bolje za stražarnicu, istom nakon učestalijih turskih provala od početka 16. st., kako je već izneseno; posada je bila slaba, i, kako će se pokazati, nepouzdana. Početkom Ciparskoga rata, 20./21. svibnja 1571. g., kamenska posada, sastavljena od talijanskih plaćenika, iz čista kukavičluka i bez ikoje potrebe, preda se Turcima koji su je opsjedali čak bez topništva – a slično je bilo i sa solinskom kulom te nadbiskupskim kaštelom u Sućurcu. Izdajice su Turci predali splitskome Knezu, koji ih dade objesiti; a inače bi ih sami Splicićani bili sasjekli na komade; tako se splitsko područje suzilo na svega dvije milje od Grada.³⁹

Osmanlije su Kamen dobro utvrdili, te osigurali brojnom posadom: godine 1583. bilo ih je 60, a 1643. čak 93, uz konjanike, jedno vrijeme zajedničke za sve tri utvrde (Klis, Solin-Lončarić i Kamen); na svim je ovim tvrđama postojala i džamija, s posebno plaćenim vjerskim službenikom.⁴⁰

Kad se ratna sreća preokrenula, pade opet Kamen u kršćanske (mletačke) ruke, još "neslavnije" negoli je prethodno bio pao u turske: točno 76 godina nakon osmanskog osvojenja, 20. svibnja 1647. g., kad je na nj navalila pobjedonosna Foscolova vojska, Turci su s Kamena jednostavno – pobjegli, a Fos-

colo dade porušiti utvrđenje. Sama je klisura doskora opet bila naseljena kako slijedi, ali utvrda osta neobnovljena.⁴¹

Ne znamo točno kada su se Žrnovčani naselili na Kamen, ali svakako dosta prije godine 1660. , kada su ga uspješno obranili od velike turske vojske, predvođene bosanskim pašom, koja je došla pljačkati Splitsko polje, te uzalud pokušala osvojiti Vranjic. Razbješnjen zbog neuspjeha, paša dođe pod Kamen, koji su branila svega 32 Žrnovčana; vidjevši da ovi ne posustaju u obrani, napadač Vesli-paša priveže zapaljene fitilje na strelice i zapali sve kuće na klisuri, pokrivene slamom, osim dviju pod pločama; jaka je bura razgorjela oganj, pa branitelji nisu smjeli upotrijebiti barut. Misleći da su opsjedani u tome požaru "bili pretvoreni u pepeo", Turci navale po posljednji put, da bi ustanovili kako su branitelji "jači no ikad"!, i ovi ih konačno odbiju, "na slavu oružja Prevedre Republike". Ovdje treba pojasniti kako je tako malen broj branitelja mogao odoljeti tolikoj vojsci (prema Čelebiji /v. dalje/ bila je "velika kao more"): položaj je po prirodnim svojstvima neosvojiv bez duge opsade (1571. g. pao je izdajom, a 1647. bijegom posade), a i mletački vojni inženjer Santini, koji ga je 1668. g. narisao, ističe da je za obranu Kamena dostatno 30 ljudi.⁴² Izvješće i molba u vezi s ovom pobjedom, iz iduće, 1661. g., ističu: da je Žrnovnica pala pod Turke godine 1570. ; da se pridružila Mlečanima pri osvajanju Klisa čak sa 700 ljudi (što je nemoguće, jer je malo prije toga imala svega 100 ljudi pod oružjem! – v. gore; vjerojatno su ovdje pribrojeni Poljičani), te da su napustili svoje staro selo, Žrnovnicu, koje je tada bilo uništeno i nenastanjivo, a djeca poginulih da su "postala siročad, koja mora prositi od vrata do vrata"! Cilj je ovih patetičnih izjava (gdje se miješa uništenje staroga sela s nedavnim turskim spaljivanjem Kamena) bio taj, da im mletački Senat konačno prizna Foscolove povlastice iz godine 1648., s čime su Mlečani očito odugovlačili.⁴³ Nedatirana je, ali približno istodobna molba (pisana rukom splitskog odvjetnika, poznatoga hrvatskog pjesnika Jerolima Kavanjina), koju je generalnom providuru uputio žrnovski harambaša Luka Prlajinović (danas: *Perlain* u Splitu). Njegov otac i stric bili su, veli, glavari "napućenoga sela Žrnovnice" u vrijeme osvojenja Klisa i upravo da su oni potaknuli seljane da se odmetnu od Turaka i podlože Mlečanima, čime su, ističe, dali primjer i susjednim Poljičanima da učine isto. Pošto su se Žrnovčani povukli na Kamen, i baš za navale "Vasli"-paše s vojskom od, kazuje, 12 tisuća boraca, Luka je ondje bio "alfir" (zastavnik); služeći u mletačkoj vojsci protiv turske tvrđave Vrgorac, zadobi teške rane, "o

kojima ne govore samo brojni atestati nego i brazgotine"; po sklapanju mira bio je, čini se, zapovjednik nad stotinjak boraca upravo na Kamenu (?), pa je zatražio premještaj ili umirovljenje.⁴⁴

Dukalom od 29. rujna godine 1662. prizna napokon mletačka vlada Žrnovčanima povlastice koje im je bio dao L. Foscolo, ali samo dvije: oslobođenje od zemljišnih davanja dok traje rat, te izjednačenje u povlasticama s Poljičanima.⁴⁵ Međutim, ni to nije išlo lako: u srpnju 1663. upozori generalni providur ove *Xarnounizani* da u roku od pet dana moraju prikazati točan popis zemlja koje su obrađivali "pod turskom tiranijom", s opisom podavanja, inače od povlastice neće biti ništa!⁴⁶ Tad im je ujedno bilo zabranjeno (poticanjem njihovih predstavnika, spomenutog alfira Luke Prlajinovića i Šimuna Božića) da novostečene mletačke posjede, njima ustupljene, daju na obradu drugima: Poljičanima, "Vlasima", "hajducima" ili (splitskim) Varošanima, izuzevši kuće udovica i malodobnika, gdje nije imao tko obrađivati zemlje.⁴⁷ Ali, 31. kolovoza godine 1667. Matij Gizdelin, u ime svoje i drugih *Zernouzzani*, odbija prikazati zakupniku zemljišnih podavanja za ovaj kraj, splitskome građaninu Petru Benedettiju, isprave (*fondamenti*) na temelju kojih su obrađivali zemlje pod Turcima, tražeći da Žrnovčani "neometano uživaju državnu milost"! ⁴⁸

PITANJE NASELJENJA SKUPINE VIDA BUHOVCA

O tom vremenu u ovome kraju povjesničar I. Grgić piše: *Bojeći se turske odmazde zbog izdaje !? , op. J. K. / i učešća u osvajanju Klisa, Žrnovčani su napustili svoje selo i naselili se u Kamenu, gdje su se osjećali sigurnijim, a kad su, po ugledu na Poljičane, pokušali držati dva gvožđa u vatri te stali kriomice šurovati s bivšim kamenskim kapetanom Ahmed-agom Omerbašićem, doveden je u Kamen ogrezli hajdučki harambaša Vid Bukovac sa svojim ljudima, a u Žrnovnici i Kučinama naseljen je drugi zakrvljeni neprijatelj Turaka harambaša Ivan Galijot sa 39 morlačkih porodica. Na taj se način stalo na kraj igri Žrnovčana. U pogledu skupine harambaše Galijot(ović)a, kaže sam Grgić malo dalje, da od naseljavanja u Žrnovnici i Kučinama nije bilo ništa, jer su ta sela po razgraničenju ostala pod Turcima, pa se ova skupina rasprišla po Klisu, Vranjicu i u najamničkim četama.⁴⁹*

Lako je moguće da su Žrnovčani, u teškom ratu kojemu nitko nije mogao znati sigurna ishoda, nastojali ne porušiti sve mostove prema dotadašnjim

gospodarima, Turcima, te da su Mlečani tu dvostruku igru, za njih štetnu, pokušali osujetiti. Možda je skupina naseljenika koju je predvodio Buhovac (a ne: Bukovac) doista i bila isprva namijenjena za Kamen; međutim, iz nekoliko isprava mletačkih generalnih providura u razdoblju od 1660. do 1667. g. pouzdano doznajemo da su Vid Buhovac i njegovi "hajduci" dobili zemlju na Strožancu i ondje se naselili.

Tako 8. listopada 1660. potvrđuje Andrea Corner dodjelu zemalja od svoga prethodnika Bernarda *al Harambassa Vido Buhouaz e sue Genti noui habitanti Stronsaz !!*, na traženje Buhovca i njegova sudruga Ivana Sinovčića, poništavajući žalbu Ivana Litovića iz Podstrane.⁵⁰ Početkom svibnja 1661. Mileta Petrović, naseljen u Strožancu, dobiva dopuštenje da se onamo presele i njegova braća iz Makarske, a navedeni Buhovac, *habitante Strosanz*, sa svojim "Vlasima" (*Morlachi suoi Compagni*) biva potvrđen u posjedu tamošnjih zemalja; ujedno on i Petrović primaju mletačko dopuštenje za gusarske napade na tursku Neretvu.⁵¹ Prije lipnja 1662. dobi stanoviti Francesco Galuzzi 200 vretena zemlje na ušću Rike (*nella Valle di Xeunounizza !!*), "koje su nekad posjedovali Turci, a sad su stečeni oružjem Prevedre Republike", točnije, zemljište zvano Banovina, koje su neopravdano svojatali fra Nikola Knezović, Jovica Knezović, Vid Novalja i drugi naseljenici u obližnjem Stovreću (danas: Stobreču).⁵² U kolovozu iste 1662. g. ističe generalni providur Girolamo Contarini da je njegov predšasnik Bernardo dodijelio skupini harambaše Vida Buhovca, zbog zasluga za mletačku državu, "zemljišta u Žrnovnici, s one strane vode, koja su ranije imali Turci", te da se ta skupina ondje i naselila i sagradila kuće, uza znatan trošak; stoga odbija posezanja nekih Poljičana "i onih s Kamena" (*dal Sasso*) za istim zemljama.⁵³ U srpnju 1663. upozoreni su harambaše novih stanovnika *di Stourez, e Stronzanz !!*, Vid Buhovac i Jovica Knezović, da moraju kroz tri dana prikazati isprave o dodjeli zemalja koje su dobili, i to baš na traženje "onih iz Žrnovnice" (*i popoli di Xarnouniza*).⁵⁴ U listopadu godine 1663. upozori mletačka vlast Buhovca i njegove, koji su dobili zemlje "u Siti na ušću Žrnovnice" (= staro Opaće selo), odnosno na Strožancu, da su njihova ispasišta "pod planinom" (= Perunom) zajednička s onima iz sela Podstrane, te da ih ne smiju svojatati samo za sebe i otimati podstransku stoku.⁵⁵ U travnju godine 1664. žali se veliki knez poljički Ivan Sinovčić s drugovima da su od davnine pa do turskog zauzeća Klisa držali zemlje pod Perunom, poslije turske, a nedavno zauzete od mletačke vojske; harambaša Buhovac i njegovi (*sua*

gente) nasilno su svojatali te zemlje, tražili plaćanje zemljišnog dohotka itd., pa ih Mlečani upozoriše da se toga okane.⁵⁶ U lipnju iste 1664. g. žali se isti Buhovac, u ime svoje i svojih hajduka na Strožancu (*Haiduci seco habitanti "Stroonsasz !!*), protiv neke presude splitskoga kneza.⁵⁷ Krajem kolovoza iste 1664. opet se žali spomenuti Francesco Galuzzi da mu Knezovići i drugi iz Stovreča ne daju obrađivati zemlju Banovina, koju dobi od Mlečana 16. ožujka 1660. g., "na ušću Žrnovnice, na području Stovreča i Novoga sela", tj. Strožanca.⁵⁸ Iz kolovoza 1667. g. imamo izjavu stanovnika Stovreča u kojoj se Vid Buhovac spominje kao pokojni, a došao je, vele, s brojnim ljudstvom po želji providura Bernarda, prenijevši svoje boravište s otoka Brača, ovdje na ušće Ríke (*Valle di Zarnouizza*), na raniju tursku zemlju, da je obradi i ondje se nastani. Položaj koji je odabrao Buhovac (= Strožanac) pokazao se, međutim, pretijesnim za to pučanstvo, pa su brojne obitelji odatle prešle u obližnji Stovreč.⁵⁹

Zaključno: harambaša Vid Buhovac i njegovi "hajduci" nisu se na Kamenu dulje zadržali – ako su ga uopće i vidjeli! – nego su se naselili na Strožancu (Sita, staro Opaće selo, po njihovu dolasku zvano i Novo selo), ali su se doskora preselili u današnji Stobreč. Iako ta epizoda nema uže veze s poviješću kasnije Žrnovnice, ipak je donosimo radi uklanjanja nekih nedoumica, te zbog važnosti za povijest ovoga kraja, koji se, vidimo, i dalje nazivao Žrnovnicom uz čitavu Ríku, sve do ušća. Nadalje doznajemo, da su Mlečani za Kandijskoga rata osvojili ne samo Vranjic, Solin, Klis i Kamen nego i Strožanac, tj. lijevu obalu pred ušćem Žrnovnice.

MLEČANI PRIVREMENO ZAUZIMAJU ŽRNOVNICU

Da su mletačke snage barem privremeno, naime do konačnog razgraničenja poslije ovoga rata, bile zauzele i gornji tok Žrnovnice, od Peruna prema sjeveroistoku, tj. uže područje sela o kome govorimo, svjedoči nekoliko isprava generalnih providura. Tako u siječnju 1662. g. zatraži i dobi Splićanin Duje Marchi bivše turske mlinice i stupe na položaju Kameno (*Camem*, tj. Kamena), da ih obnovi i plaća Državi šestinu prihoda.⁶⁰ U lipnju 1663. dobi poljička obitelj Bašić također dozvolu obnove svojih starih mlinica na Žrnovnici, između onih Sinovčića i onih Mihanovića, ali su se doskora sukobili oko vlasnosti s Novakovićima, također Poljičanima.⁶¹ Generalni providur Antonio Barbaro

izda 20. studenog 1670. g. na Klisu "investiduru" poručniku Miji i kaplaru Mati, braći Haljinović, naglasivši da je ta obitelj (danas: Aljinović) zaslužna zbog dobrovoljnog prijelaza pod mletačku vlast, zajedno s ostalim Žrnovčanima (*con gl' altri Popoli di Xarnounizza*), te da se istaknu tijekom protekloga rata u vojnoj službi "Njegove Vedrosti". Mletačka je država ("Prevedro Gospodstvo") zadržala vrhovnu vlast nad dodijeljenim dobrima, koja su Haljinovići smjeli tek obrađivati s koljena na koljeno, plaćajući državnoj blagajni u Splitu svake godine desetinu prihoda – a tako će, vidjet ćemo, biti i kasnije, poslije konačnog odlaska Turaka, sa zemljišnim posjedima u Žrnovnici. Zemlje je u mjesec dana valjalo točno izmjeriti (*perticar*), naznačiti međe itd., što pokazuje da su Mlečani bili u stvarnom posjedu sela. Dobra dodijeljena Haljinovićima (koja su oni posjedovali i prije tog rata) bila su: kuća u Žrnovnici s nešto zemlje uokolo, te oranice u Drobnujušu (*Drognus*), Kučinama i kod Sv. Luke, Poričju?, Vučipolju?, Pricviću, Pod Crkvom, Rastokama u Blatu i Goš(a)nju? (=nekadašnje podstransko selo Gostanj pod Perunom), u površini od 80-ak vretena.⁶² Polovicom veljače godine 1671. dobiva harambaša Tadija Kulušić ili Kulišić pok. Jure 150 padovanskih kanapa zemlje u Žrnovnici i Kučinama, na "novoosvojenom području" (*paese di noua conquista*); Kulušić/Kulišić se ova-mo bio doselio sa svojim "hajducima" na mletački poziv, s brojnom obitelji, a bio je zaslužan zbog ratovanja protiv Turaka, u kojemu su izginuli i njegov otac, stric Petar i druga rodbina. Tadija je bio sagradio i kuću u Žrnovnici, kod ranijih turskih podanika Gizdelin ili Jakovina, a posjed je dobio pod istim uvjetima kao ranije Haljinovići, naime, uz vrhovno državno vlasništvo. Tadijin se dodijeljeni posjed u Žrnovnici navodi unutar ovih međa i međašnika: novi stanovnici Prolivnić (?) i Pave Rogulj, Stipan Amižić, Drnas (?), mjesto zvano Katići, Ivan Gallo, Gorica, Filip Stanković, Bogić-Nadalin Zmijarević, Gračić (dijelom nečitljivo).⁶³ Ti su "hajduci" bili, kako kazuje dukala od 8. ožujka 1670. g., iz Perasta u Boki te iz Makarskog primorja: Makarske, Kotišine, Tučepi i Podgore;⁶⁴ Tadija i drugi Kulišići bili su "od Omiša, starinom poljički knezovi", i izvršili su, veli Kačić, "neizgovorna junaštva".⁶⁵

Vjerojatno je na istom tragu i molba Žrnovčana (*noi Villici di Zarnosiza /?!*) iz polovice siječnja 1670., upućena duždu, tj. mletačkoj vladi. U tom "diplomatski" pisanom traženju ističu se i opet zasluge od prijelaza pod mletačku vlast za vrijeme Foscola, kada su, vele, "napustili svoj zavičaj i obećanja, koja su im davali gospoda Turci"; oni koji su ostali i sva njihova ranija imovina stradali

su od turske ruke, "oštricom mača i plamenom ognja" (*Filo di Spada, et fiamma di Foco*). Naglašavaju i zasluge svojih suseljana u proteklom ratu, osobito na Kreti (Kandiji), gdje da su brojni Žrnovčani položili život "za veličinu Prevedre Republike", a sada, "kad nam je blagoslovljeni Bog darovao sveti mir", mole da im se priznaju koliko i zemlje koje su dobili za svoje uzdržavanje, toliko i njihovi stari posjedi u Žrnovnici! (nema spomena o trenutnom boravištu). Mlečani su, po običaju, zategnuli stvar, potražujući podrobnije obavijesti.⁶⁶

NASTAVAK ŽIVOTA NA KAMENU

Kada je nakon Kandijskoga rata konačno dogovoreno razgraničenje između Turske i Mletačke Republike (1671. g.), osta Žrnovnica (tj. gornje poriječje Rike) i dalje pod Turcima,⁶⁷ što je moralo značiti gorko razočaranje za sve netom nabrojene, kao i za mnoge ovdje nespomenute. Ali, unatoč silnom protivljenju Osmanlija, Vranjic sa Solinom te Kamen (sa Stovrečom / Stobrečom) pripadne konačno mletačkoj Dalmaciji.⁶⁸ Stoga je, očito, potpuno izmaštano izvješće o Kamenu koje oko godine 1661. potpisuje turski putopisac Evlija Čelebija: Kamen da je za Turke osvojio Murad-beg 1537. ili Malkoč-beg 1553. g., a ponovno tobože bosanski vezir Melek Ahmed-paša 1660., dapače dva Kamena: "Veliki" i "Mali"! (obližnji greben Kila nije bio nikad utvrđen); "muslimanski ratnici ušli su u tvrđavu i dograbili se neizmjernog blaga i novaca" (kojih tamo nije bilo, niti moglo biti). Čelebijine fantazije (tako i ona o 100 zarobljenih, a 50 sasječenih branitelja!) završavaju stihovima u čast ove izmišljene pobjede, no spominje i pojedinost koja se zacijelo i dogodila: uništenje okolnih vinograda, što da su izveli "hrabri drvosječe"!⁶⁹

Žrnovčani će i dalje, za više od desetljeća, nastaviti živjeti na Kamenu i ispod njega. Početkom svibnja 1672. g. upute mletačkoj vladi molbu braća Radojevići rečeni Gizdelinović, satnik Jure i zastavnik Mate, u kojoj, kao i drugi, ističu da je i njihov rod žrtvovao znatno imanje u Žrnovnici da bi, zajedno sa svojim suseljanima dragovoljcima (*con tutti li Villitij uolontarij*), stupili u službu "Vaše Vedrosti"; ondje su vojevali od Klisa i Poličnika kod Zadra sve do Retimnosa na Kreti, sami naoružali četu od 50 momaka, izgubili u borbama brata, stričeve i rođake. Jer je Žrnovnica ostala pod Turcima (*il contado nostro di Zernouizza rimasto al dominio de Turchi*) nisu se imali kamo vratiti, pa su,

već onemoćali, zatražili u Solinu ili Kamenu, mjestima koja su pripala Mlečanima, odštetu u dobrima, jednako onima koja su izgubili.⁷⁰

Početkom rujna iste 1672. g. odredi generalni providur Zorzi Morosini da naseljenici oko Kamena dobiju "po glavi" (*per testa* – vodeći računa o broju članova obitelji) po 5 vretena vinograda i 5 vretena bolje, odnosno 6 slabije zemlje oranice, a nisu bili zaboravljeni ni Žrnovčani koji su se sklonili u splitski Varoš (*li Zernonizani in questo borgo recourati*).⁷¹ U studenom te godine izvješćuje isti Morosini o podjeli zemlje naseljenicima na novoj stečevini oko Klisa, Solina i Kamena, temeljem dukale od 13. veljače iste godine, a prema katastriku koji načini zemljomjerač poručnik Calergi. Ovdje je zemljoradnicima navedeno samo ime, bez naselja, te količina dobivene zemlje, bez međa, uz svotu novca koju su za tu zemlju morali godišnje plaćati državnoj blagajni u Splitu (*Camera di Spalato*). Zemlja je, kako je objašnjeno, imala ostati u trajnom državnom vlasništvu, a pogodovnici su imali tek pravo korištenja, koje su gubili ako bi zemlju zapustili, odselili se ili izumrli; zemlju nisu smjeli ni na koji način otuđiti, pogotovu ne stranim podanicima. Žrnovska prezimena koja se ovdje spominju jesu: Barbarić, Bogdanović, Božan i Božić, Despot, Didošević, Domjanović, Faršić, Fradelić, Gizdelin, Grlić, Haljinović, Jelačić, Kaliternović, Karamanov(ić), Kovačić, Kusić, Lovrić, Marinović, Martić, Modrić, Prlajinović, Radojev, Surutvić, Šupić, Terzić, Tvrdić, Vučićević?, Vukavić?.⁷² Ranija "Turkinja", a tada kršćanka Kata, kći solinskog age Hasana Ibrahima Vrgorčanina, udana za spomenutog poručnika Miju Haljinovića, dobila je pod istim uvjetima od očinske zemlje 100 vretena oranice oko Kamena.⁷³ Na molbu seljana s Kamena (*Villici del Sasso*) dodijeli Morosini njihovoj crkvi 20 vretena dobre zemlje, koju su imali zajednički obrađivati za opskrbu te crkve, bez ikakvih podavanja, "jer su obziri prema bogoštovlju važniji od državnih razloga", a slično su dobile i crkve u Vranjicu, Klisu i Stobreču.⁷⁴ Ta kamenska crkva bila je zacijelo ona sv. Ante na samoj klisuri (*Sant' Antonio al Forte de Sasso* - koja, kao ni to utvrđenje, odnosno naselje, više ne postoji), jer Calergijeva karta iz godine 1675. bilježi na Kamenu samo ovu crkvu, uz onu srednjovjekovnu sv. Petra;⁷⁵ današnja župna crkva sv. Mihovila pod Kamenom nastala je u prvotnom obliku, dakle, kasnije, dok je tamošnji Sv. Ante bio, po svoj prilici, ranija tvrđavna džamija (v. gore), kako je bilo i sa Sv. Vidom na Klisu.

Mletački senat svojom dukalom od 21. siječnja 1673. pohvali Morosinija i njegovu podjelu novostečenog državnog zemljišta: 2100 "Vlaha" (*Morlacchi*)

dobilo je 12.121 vreteno zemlje, uz zemljarinu od svega 10 šolada po vretenu godišnje; 3941 vreteno dobili su "zaslužni" (*Benemeriti*), 2580 vretena oni koje odabra Morosini (=? *Scielti da Voi*), a splitska općina samo 1650 vretena.⁷⁶

Da "neposluh ili zloća Vlaha i drugih novih stanovnika splitskoga područja i kliškog varoša" ne bi izazvala nereda i nepoželjne razmirice, odredi isti providur Morosini 12. veljače 1673. g. zasebno ispasište ("paškul") za stoku stanovnika Kamena, koje se imalo pružati "šumovitim, kamenitim i neplodnim zemljištem" uz crtu mletačko-turskog razgraničenja, od Slanice kod ušća Žrnovnice (*Saline di Zarnouizza*) pa do izvora Solinske rijeke i do mosta gdje Solinska odvaja područje /splitsko od kliškog/, a svoje su ispasište dobili i Klišani i Vranjčani.⁷⁷ Oko godine 1671. imao je Kamen 442 stanovnika u 113 kućanstava (od toga 176 sposobnih za borbu), 84 goveda, 412 glava sitne stoke, 23 konja i 1921 vreteno zemlje, a koju godinu kasnije čak 524 žitelja u 152 kućanstva, te 2885 vretena obradivog zemljišta (1 vreteno /danas: vrit/ = 854 m²).⁷⁸

Iduću molbu Žrnovčana, i dalje nastanjenih na Kamenu, zaprimi mletačka vlada sredinom ožujka 1679. g.: u njoj ovi i opet navode svoje zasluge iz minuloga rata, te nemogućnost da se vrate u matično selo, jer je još u turskoj vlasti (*luoco di Zernouiza ... rimasto in potere del Turco*); s druge strane, ističu oskudnost prihoda sa zemalja dodijeljenim im oko novoga boravišta, nedovoljnih za potrebe njihovih mnogočlanih obitelji. Stoga su zatražili oslobađanje od raznih tereta, posebno od služenja na galijama, te od kulučenja na državnim radnjama (*fazioni personali*), a uvijeno, čini se, i od zemljarine; mole i oprost od plaćanja carine na svoje proizvode unutar mletačke države, da bi se potpuno posvetili obradi zemljišta i obrani "ove granice", ističući svoju spremnost da "daju život i imanje u službi Vašim Uzvišenostima". Splitski knez Andrea Marcello poprati u studenom iste godine ovu molbu naseljenika na *Rocca del Sasso* uglavnom povoljno: "dostojni" su da im se udovolji, jer su se doista za osvajanja Klisa pridružili duždevskoj vojsci, napustivši sve što su imali, a "i u mnogim su se drugim zgodama pokazali vjernima i hrabrima" (*et in altre molte occasioni dimostratisi fedeli, et di ualore*). Oslobađanje od carina dobili su još od Foscola, što bi potvrđeno dukulom od 29. rujna 1662., a izuzeće od kuluka uživaju novi stanovnici Klisa, Vranjice, Stobreča i Strožanca, temeljem dukale od 3. ožujka 1670., pa bi to bilo dobro protegnuti i na Žrnovčane na Kamenu, kojima bi trebalo dati i izuzeće od služenja na galiji, zbog njihovih nabrojanih

zasluga i izložena položaja na granici. S druge strane, njihovo izuzimanje od plaćanja zemljarine (*terratico*) donijelo bi, doduše, neznatnu štetu Državi, ali bi se za njihovim primjerom onda povelili i drugi, jednako zaslužni, što bi ipak značilo znatan gubitak za državne prihode.⁷⁹

Dodjelu zemlje "Vlasima i drugim novim stanovnicima" kod Kamena, Stovreča i "Žrnovnice" (= na Strožancu) prihvati i splitsko plemićko vijeće kolovoza 1680. g.⁸⁰

SOLANE

O njima je već bilo govora, a ovdje donosimo duži sažetak o njihovom postojanju, jer su za čitav ovaj kraj, pa i za cijelu tursku Bosnu bile od životne važnosti. "Slanica" je bio, čini se, skupni hrvatski naziv za solane na ušću Žrnovnice: spominje se još u carskom "privileju" iz 1605. g.,⁸¹ a položaj gdje im je bila glavina, u današnjim Šinama jugoistočno od Kamena, zove se i danas Slanica.

Najstariji podatak o slanici, slanicama ili solanama na ušću Ríke je onaj iz godine 1352., kada Madije Mihe Dobroga dobiva od splitskog općinskog vijeća dopuštenje za njihovo podizanje, pod istim uvjetima kakve je malo ranije dobio i Frane Ivana Vučine za podizanje solila na Poljudu.⁸² Godine 1413. žale se Splicićani da su im Poljićani oteli "sela, posjede i solane";⁸³ godine 1437. Mlečani traže od Petra Talovca, gubernatora Zagreba i cetinsko-klišškoga kneza, neka vrati Splicićanima "neke mlinove i solane", koji su bili dani na korištenje pokojnome cetinskom knezu Ivanu (=Ivanišu Nelipcu/, a koje je Talovac dobio od ugarsko-hrvatskoga kralja Žigmunda.⁸⁴ Ugovorom o podlaganju Poljica Mlecima iz siječnja godine 1444. dobili su Poljićani sa svojom uporabom "šesnaest solina, što su s one strane rijeke Žrnovnice", dok su sve ostale, zapadno od splitsko-poljičke međe na Biloj Peći, ostale "Našemu Gospodstvu",⁸⁵ tj. mletačkom solnom monopolu. U studenom iduće, 1445. g. daje splitski vlastelin ser Marin Jakovljčić u težaštinu Ivanu Miladinoviću iz Opačeg sela (*de villa domini abbatis*) 20 vretena zemlje "kod Žrnovnice u Splitskom polju, blizu vode Kopiljak i blizu solana toga ser Marina" (*a bade in campo spalati prope aquam uocatam copigliach ... prope salinas dicti ser marini*),⁸⁶ gdje je Jakovljčić valjda bio zakupnik; međutim, pola stoljeća kasnije,

1498. g., navode se ove *saline ... in Xernouiza* u vlasništvu općine splitske, koja ih daje u zakup.⁸⁷

Prema izvješću ranijega splitskoga kneza Leonarda Bollanija iz godine 1534., ove su solane, po njemu državne, tj. mletačke (*dell' illustrissima signoria*), tada bile zapuštene, ali su se mogle obnoviti uz trošak od svega 300 dukata, dok bi prihod od obnovljene slanice, veli, bio veći od 200 dukata godišnje.⁸⁸ Po mnogo kasnijem izvoru iz vremena mletačkog osvojenja Klisa, pripadale su one na Slanici kliškome zapovjedniku Petru Kružiću, dok Turci nisu zauzeli tu tvrđavu, a poslije "osmanlijskoj carskoj blagajni", tj. "hasu".⁸⁹

Prvi izričit spomen turskih solana, i to u izravnom vlasništvu carskoga hasa, tj. samog sultana, ide u početak travnja 1548. g. Solari su radili kao carski zakupci, dajući sultanskoj "hazni" (blagajni) dvije trećine proizvedene soli, a jednu zadržavajući za sebe; zbog ovoga posla, bili su oslobođeni drugih kuluka. Sudeći po imenima ovih solana – Sita i Banska (=Ban u Podstrani?),⁹⁰ bile su na lijevoj strani od utoka Ríke, dok je ona na Slanici, na desnoj obali Žrnovnice, bila možda nešto kasnija(?), nakon turskog osvojenja Kamena godine 1571. Međutim, prema prethodno navedenom izvoru, ni to nije posve pouzdano – kao ni mnogo toga na ovoj nesigurnoj granici.

Izvještaji mletačkih dužnosnika svojoj vladi češće spominju te *saline turchesche ... a Zernouizza*: godine 1597. kazuje se da solane na uviru Žrnovnice, i to tek dijelom iskorištene (*in parte coltivate*), daju turskoj državi 30.000 dukata godišnje (nejasno je da li zajedno sa žrnovskim mlinicama).⁹¹ Kamenski se aga spominje kao ujedno i poljički emin 1626. godine,⁹² a tako je vjerojatno bilo i prije i kasnije. U relaciji iz godine 1638. kazuje se da Kamen drži jedan aga s malo vojnika, te da ova utvrda nema izvor-vodu; u blizini da su solane sa 150 polja-radilišta (*cauidini*), koja donose godišnje oko 5000 kabala soli, a prethodne su godine donijela čak 7000 kabala.⁹³ Nevolje poljičkih solara (i Poljičana općenito) s Turcima bijahu mnoge i mnogovrsne (o njima govore navedeni prinosi), a evo tek par neobjelodanjenih: oko godine 1657. ubili su ljudi poljičkih knezova Sudjica emina Musu *alle Saline*, od čega nastadoše silne globe i štete za Poljičane; slično i 1662., kad su Poljičani (iz neznana razloga, a protivno turskim odredbama) za cijelu godinu odbili raditi *alle Saline in Xernouniza*, pa su se po selima morale kupiti globe (*tansa*).⁹⁴

Turci su svoje ovdašnje sjedište postavili u kasnoantičkoj Polači, gdje im je bila kula te solna skladišta, a proizvodilo se i do 1000 tona soli – trećinu po-

treba tadašnje Bosne i Hercegovine. Neki izvori navode da su solane u Slanici kod Kamena bile zapuštene odmah nakon mletačkog zauzimanja ove utvrde (one u Strožancu radile su sve do konačnog izгона Turaka iz ovoga kraja, oko godine 1685.).⁹⁵ Međutim, kad se u rujnu 1673. g. zaputio iz Splita apostolski misionar Nikola Bijanković (kasniji makarski biskup, poslije odlikovan naslovom "sluge Božjega") radi propovijedanja kršćanskom puku u (tada još turskim) Poljicima, došavši do Kamena, doznao je da "turski zapovjednik" (*Comandante Turco / Ottomano* – po svoj prilici emin) boravi u susjednoj Slanici (*Slanizze*), pa je od njega ishodio i pisanu dozvolu za propovijedanje – uz neizbježno obilato mito, u robi i novcu, njemu i njegovom pisaru.⁹⁶ Po tome se može zaključiti da su i solane zapadno od ušća Žrnovnice djelovale sve do prestanka turske vlasti.

OPĆE PRILIKE POD TURCIMA

O prilikama u Žrnovnici u užem smislu (tj. u ranijim selima od Peruna do izvora Ríke) za vrijeme osmanlijske vlasti teško je govoriti već i stoga što to područje raspoloživi turski izvori gotovo uopće ne spominju. Analogija sa susjednim Poljicima – koja su pod Osmanlijama bila "carski has" s posebnim poreznim povlasticama, ali uz obvezu rada na solanama uz ušće Žrnovnice⁹⁷ – nije pouzdana već i stoga što je poljička općina ("nahija") i dalje ostala upravno odijeljena od područja preko rječice, koje je pripalo kliškom sandžaku, a poljičko hercegovačkom ("Sv. Sabe"), kako svjedoči i mletački izvor iz 1638. g.⁹⁸ Turski porezni popisi ("defteri") bilježe od ovdašnjih zaselaka samo Nugal, dakle na poljičkoj strani, a u Žrnovnici samo vakuf (vjersku zakladu) Rustempašinu.⁹⁹ U sudskom pak pogledu, i, još važnije, u vojnom, ova krajina pripada Klisu, tj. kliškom kadiluku i kapetaniji; po mletačkom zauzeću Klisa sjedište je bilo u Livnu.¹⁰⁰ Posebno je zanimljivo pitanje (zasad bez odgovora) što je bilo sa Žrnovnicom u razdoblju poslije 1647. g., kad je ovo selo većina stanovništva napustila, izbjegla Mlečanima i nastanila se na Kamenu (izostavljajući prethodno spomenuti mletački *intermezzo* 1662.-1670. g.). Sigurno je samo to da Turci tako plodno područje nisu smjeli ostaviti nenastanjenim; prije svega, žrnovske su mlinice, veoma unosne za carsku "haznu", radile – uz neizbježne ratne prekide – manje-više stalno (o njima, zbog važnosti, pišemo zasebno).

S druge strane, može se povući analogija između prilika u solanama kod ušća Žrnovnice – o kojima opširno piše A. Handžić, uglavnom prema vreli-ma u splitskom Kaptolskom arhivu (krivo ih nazivajući "poljičkima", jer su bile izvan poljičkih međa od 1444. do 1807. g.; valja ih nazivati žrnovskima, prema izvorima) – s onima na području kasnijega sela Žrnovnice, barem do zbjega njegovih stanovnika: ako je u carskim solanama, od velike važnosti za otomansku državu, i usprkos tolikim turskim ispravama koje su jamčile prava tamošnjih radnika-solara, moglo biti toliko nepravilnosti, nasilja, nepravednih i nezakonitih nameta, otimačina i sl.,¹⁰¹ onda je stanje u Žrnovnici u užem smislu moglo biti samo još gore. Stoga je stalno bježanje pučanstva u krajeve pod mletačkom vlašću posve razumljivo: ne toliko zbog toga što je ta vlast bila kršćanska, dakle iste vjere kao i ova "raja", nego prvenstveno stoga što je bila čovječnija i pravednija.

PRESTANAK TURSKE VLASTI – TURSKI SPOMENICI

Navala goleme turske vojske od 250.000 ljudi, na čelu s velikim vezirom Kara-Mustafom, protiv austrijske carevine, i njihov strahoviti poraz pod Bečom rujna 1683. značili su početak novoga rata (tzv. Bečki ili Morejski), koji je za hrvatske krajeve bio oslobodilački. Mleci se pridružiše protuturskom savezu u ožujku godine 1684. Do sklapanja mira u Srijemskim Karlovcima godine 1699. od hrvatskih su zemalja turske vlasti oslobođene: Slavonija s dijelom Srijema i Lika, za Austriju, a za Mletke: kopneno zaleđe njihovog posjeda u Dalmaciji (od kada se "i na te, nekoć i u geografskom smislu čisto hrvatske predjele protegne ime Dalmacija"), te Herceg-Novi u Boki.¹⁰²

Mlečani su potjerali Turke i zauzeli Žrnovnicu odmah na početku ovoga rata, kako doznajemo iz molbe kćeri Hasan-bega Crničića, davno pokrštene i udane za paruna Ivu Ljubetića iz Trogira, koja je 1685. zatražila od generalnoga providura Pietra Valiera da joj se dodijeli bivši posjed njezina oca u novoosvo-jenoj Žrnovnici.¹⁰³ Isti Valier proglasi i solane u Strožancu mletačkim vlasništvom također 1685., "kada su Mlečani oslobodili ovaj kraj od Turaka".¹⁰⁴ Te iste 1685. g., "kada je oslobođena Žrnovnica", obratili su se ovom generalnom providuru i splitski nadbiskup, kaptol i katedralno svećenstvo, moleći da im povrati zemlje koje su nekoć ondje posjedovali.¹⁰⁵

Čini se da se nakon ovih događaja većina naseljenika s Kamena vratila u matičnu Žrnovnicu, pa ranije napućeni Kamen posta i osta maleno selo.¹⁰⁶ O konačnom odlasku Turaka iz Žrnovnice ostade ovdje tek predaja: turski da su vlastodršci pobjegli u Livno, a jedan od njih naknadno zamoli nekog "Brankovića" (= nadimak, ili, kako se ovdje govori/lo/, "naziv" grane ovdašnjih Sinovičića) da mu iz Dvora donese naročit kamen, s biljegom guštera; "Branković" mu udovolji i donese taj kamen u Livno, a Turčin ga pred njim razbije – bio je šupalj i pun zlata! – i bogato ga obdari.¹⁰⁷

Od spomenika iz razdoblja turske vladavine u Žrnovnici ističe se spomenuta kula u Dvorima – neobnovljena i nekorištena¹⁰⁸ – te stari most također u Dvorima, koji dosadašnji prinosi o žrnovskim spomenicima uopće ne spominju. Smiono sveden od stijene do stijene na jedan luk, te nepopravljen odolijevajući tolikom vremenu, potvrđuje jednodušnu mjesnu predaju da je iz naznačenog vremena (Turci su bili, poznato je, vrsni mostograditelji). Ostao je i "soparnik" – jednostavna pita od tijesta i blitve sa češnjakom i maslinovim uljem – jelo koje da je došlo "s hladnih ravnica Anadolije ... s najezdom Osmanlija", a održalo se samo u poljičkom kraju¹⁰⁹ i okolici, pa tako i u ovoj poljičkoj naseobini; da su ga donijeli Turci, potvrđivalo bi i ime okruglog drvenog pladnja na kom se pripravlja, "sinija – što je inače turski izraz za nizak okrugli stolić.

PRILOZI

1.

Stanovnici Žrnovnice prelaze pod mletačku vlast i mole da se nastane na Kamenu: SGP, kut.16, fol. 10r-v; odgovor generalnoga providura Foscola od 18. listopada 1648. g.: SGP, kut. 15, fol. 189v-190v:

Illustrissimo et Eccellentissimo signor Proueditor Proueditor Generale Ereditaria sè conseruata nelli pueri habitanti di Xernouniza la deuotione e fede uerso il Serenissimo Dominio Veneto. Poichè sicome nella prossime passata guerra del 1570 doppo soggiogata la loro Villa da Turchi senza tenir di quelli o cura de proprij danni si rassegnaro/no/ li loro progenitori d' inconcussa fede all' Eccellentissimo di felice memoria General Veniero, et nella diuisione de confini

rimasti sotto il dominio de barbari per habitatione si conseruarono fedelissimi di Sua Serenità coll' animo; così al presente questi al primo auviso della mossa di V. E. all' acquisto di Clissa corsero a bandiere spiegate, con le famiglie, con essemplio et inuito singolare alla prouincia di Pogliza, ad appresentarsi all' Illustrissimo Rettor di Spalato et poi all' E. V. subito arriuata nelle aque di Salona; da cui furono destinati alla custodia del posto pericolosissimo d Ozrina da loro con pari costanza e fede sostenuta. Seguìto gloriosamente l' acquisto di Clissa continuamente habbiano mantenuto quattro operarij al giorno per seruitio di quelle fabriche doue le altre uille non più di due giornalmente ne somministrano. Pronti anco a maggiori dimostrationi della costantissima fede loro, cimentata di già con la perdita delle sostanze tutte, et di molte persone depredate, et occise da Turchi nelle passate scorrerie; senza mai pensar a renderselo beneuolo con conuentioni o capitulationi, seco stabilite come hanno fatto quelli di Pogliza. Ma supplici col mezo di noi Pre Mattio Haglinouich loro Curato, et Pre Zuanne Boxanou Sacerdote della medesima Villa portano a benigni piedi dell' E. V. il miserabile stato di se stessi priui d haueri, et d habitationi et esposti ad ogni ingiuria dell' inimico acciò a solleuo di tante miseri/e/ si degni conceder

1 Che dalla Villa di Xernouniza restino arrolati cinquanta huomini col stipendio dalla publica munificenza ad altre simil compagnie concesso sotto un Capitanio o Harambassa da esser eletto dalla medesima Villa qual siano tenuti assistere alla custodia de passi per sicurezza della Villa, et accorrere ad ogni bisogno di Clissa.

2 Che a tutta Villa in Comune resti assegnato quel sussidio di pane o biaue che solito dalla benignita publica somministrarsi ad altri posti simili a Xernouniza.

3 Che alli detti Villici s' intendano conferiti li priuileggi d' essentioni, et immunità per le robbe, et intrate loro, et concesso il sale come a quelli di Pogliza con la confirmatione dell' antiche immunità e priuileggi loro

4 Che delli delli // Terreni Communalì, et altri de quali si corrispondeua al Turco il sesto siano in riguardo della pouertà loro gratiati per l' auuenire di corresponder l' ottauo solamente a chi, et oue sar comandato.

5 Che non attrouandosi hora sicura habitatione per essi la Villa di Xernouniza sia lo/ro/ concesso far le loro habitationi attorno il Sasso di case, et hortaglie, con far guardia sopra il medesimo Sasso per loro sicurezza, e della Campagna di Spalato.

6 Che in ogne /?!/ euento che Iddio non permetta uenissero necessitati abbandonare le habitationi cosi del Sasso come di Xernouniza, sia loro concesso il recouero, et comodo di fermar le habitationi con impiegarsi nel lauerio de beni comunali; alla Brazza ouer a Solta o allo Scoglio Traurino. Grazie.

Noi (etc)

Desiderando Noi a Maggior segno consolati li fidelissimi nostri della Villa di Xernouiza hauuto maturo riflesso alla suplicatione per nome loro presentasi con sei Capitoli in quella inserti ommessi per' i primi doi Capitoli sopra li quali per hora non potemo terminar altro.

Quanto al ,3, Capitolo uolemo, terminamo, et ordenamo che li prefati Villici di Xernounizza, come uicini, et adiacenti li medesimi priuilegij, che hano goduto ab antiquo, et godono al presente quelli di Poglizza, godano et possedano anco loro:

Quanto al ,4, Capitolo comiserando la pouerta loro, gli concedemo, che durante la guerra possano goder i terreni, che lauarano senza corrisponsion alcuna, e finita la guerra doueranno corrisponder per portion dominicale quanto sara stimato giusto e ragioneuole.

Quanto al ,5, Capitolo gli concedemo per maggior sicurezza loro farle loro habitationi atorno il sasso, et perche maggiormente comprendano la nostra buona intentione uerso di loro li faremo soministrar dal publico qualche quantita di Traui Legnami per coprir le case loro racomandandogli far buone guardie per utile proprio e delli circonuicini.

Finalmente quanto al ,6, et ultimo Capitolo, in tempo di necesita (che Dio Guardi) gli concedemo che possano ritirarsi, e ricouerarsi, et fermar le loro habitationi col lauarar i beni comunali con la douuta ricognitione per portion dominicale, alla Brazza a Solta, et al scoglio Traurino.

Alli prefati di Xarnounizza raccomandamo li Reverendi Pre Matio Haglinouich, et Pre Zuanne Bosichieu loro Petri /!=Preti/, acciogli faccino ogni buon trattamento come meritano, et cosi anco alli prefati Reverendi racomandamo li predetti di Xarnounizza dalla fede, diligenza, et accuratezza di quali sperimentata anco in publiche occorenze ci prometiamo ogni buon euento sicuri loro, di riceuer la condegna mercede e dal Signor Iddio e dal Serenissimo Prencipe. In Quorum fidem (etc)

Zara 18 Ottobre 1648

2.

*Obrana Kamena 1660. g. i molba za priznanje povelastica iz 1648. g., zapri-
mljena 13. listopada 1661. g. – CC, 32, VI.; izvješće (vjerojatno splitskoga kneza)
iz 1661. g. o istome – CC, 32, VII.*

Serenissimo Prencipe

L' anno i570 la Villa di Xarnouniza nel territorio di Spalato rimase sotto il Dominio del Turcho; onde li abitanti in essa sono sempre statti //! soggetti a quella Potenza, sino al tempo, che l' Illustrissimo et Eccellentissimo signor Proueditor Foscolo Proueditor et General in Dalmatia Volve assediare Clissa. Or sentita questa Vociferatione da Noi Villici, et all' hora abitanti in essa, inanzi che fosse intrapresa la detta impresa al numero di 700. et più con Bandiere spi-
egatte //! siamo venutti //! alla Diuotione di questa Gloriosissima Republica, et habbiamo sempre continuato a seruire in tutto quello è occorso alli Eccellenti signori Proueditori Generali di quella Prouintia, Hauendo anco assistito alla presa di Clissa, et doppo alla difesa di Campagne, et particolarmente a quella della Rocca de Sasso, et acentum /?/ il Bassà di Bossina uene l' anno passato in grossissimo Numero per deuastar le Campagne, et impatronirsi della Penisola Vragnoz per sachegiarla non li riuscendo detta impresa, uene sotto il Sasso, et non potendo fare quello voleua, in riguardo che erimo assistiti alla difesa nostra, si rissolse dar fuoco alle case. con fare da suoi Soldati scocar freze alle quali era attaccato il fuoco, così che restorno tutte incenerite, eccetuate due, che erano coperte di Pianca, In modo che è restata la detta Villa destrutta, et jnabitabile, il che Veduto dal detto Illustrissimo et Eccellentissimo Proueditor Foscolo Proueditor General l' anno i648 i8 ottobre /!!!/ in riguardo della diuotione, Fede, seruitù prestata, Sangue sparso, et anichilatione delle sostanze di noi villici di detta Villa, ci concesse li Priuillegi che hanno, et godono quelli di Poglizza, et considerando la pouertà nostra, ci concesse, che durante la Guerra pottissimo goder li tereni, che lauorauimo senza corisponsion alcuna, et finita la guerra esser tenutti per la portion dominicale quanto sarà stimato giusto, et ragioneuole, douendo noi far le nostre habitationi intorno il Sasso, essendo noi obligati far buone guardie per Vtile proprio, et delli Circonuicini, concedendoci in oltre in tempo di neccessità (che Dio Guardi) che possiamo rittirarsi con le nostre habitationi con Lauorar beni Comunali con la douuta recognitione per la portion Dominicale alla Brazza a jolta //!, et al Scoglio Ha-

urino /!!!/, et come in essa Concessione alla qual in tutte le sue parti si habbi relatione, et perche questa non è statta confirmata dall' eccellentissimo Senato per questo Genuflessi compariamo a piedi della Serenita Vostra et Vmilmente la suplichiamo a quella confirmare in tutte le sue parti come sta, et giace, che della Grazia si oblichiamo continuar con tutta fede al seruitio della Serenità Vostra /?/, et pregar con le nostre famiglie Sua Divina Maestà per l' esaltatione di questa Serenissima Republica, et per Cadauna dell' Eccellenze Vostre, alle quali aiuti /?/ s' inchiniamo Grazie (etc).

/slijedi mletački postupak provjere onoga, što je izneseno u molbil

Informatione

La Villa di Xarnouniza che del 1570 rimase sotto a Turchi, per il passato anco del territorio di Spalato, inanti che l' Eccellentissimo Foscolo capitasse, per assediare Clissa, in tempo però che si sussurraua di tal sua intentione, uenne in numero di settecento anime alla deuotione con bandiere spiegate, et con segni di fedeltà immutabile /?/, che da l' effetti per tale è stata riconosciuta. Assistirono quell' huomini alla presa di Clissa, concorsero et alla contributione delle maestranze, et ad ogni altra grauezza, et fattione, che in questi contorni è occorsa. E di modo difesero le loro campagne massimamente quelle della rocca del Sasso, che al presente dalle corriere de Turchi, et d' altri patimenti che fa nouare la guerra sono quasi ridotti alla metà. E segnalato, et notabile il caso del 1660 anno ultimamente passato del quale haurà hauto il Publico contezza /?/ dall' Eccellentissimo Corner General presente. Venne il Bassa di Bosina in grossissimo numero, et per deuastare le campagne et se fosse possibile impadronirsi della penisola Vragiz per sachegiarla. Non riusendoli ci' uenne sotto al Sasso tutto arrabiato, et con hostilità, et con alletamenti /?/ tentò impatronirsene. Era guardato da soli trenta doi homini di Xarnouniza premessa. Osseruandoli ostinati nella difesa, et constantissimi nella fedeltà attaccando michia alle frezze col beneficio del uento attaccorno fuoco ad una casa coperta di paglia il quale causò che tutto sò incenerisse oltre sole doi habitationi coperte di pianca: et leuo modo alli difensori di potter adopiare la poluere tra quelle fiamme che oltre modo sintillauano per la uehemenza della borra. Osseruatasi tal oportunità dal inimico si diede all assalto per ueder uantaggiati i proprij fini tra quella confusione. Anco tra quelli incendij non si perse l' animosità de difensori perche in tempo che da tutti erano stimati inceneriti

erano più inuigoriti che mai. Il ributorno con gloria segnalatissima dell' armi della serenissima Republica. L' Eccellentissimo Foscolo più detto corrispose alle loro istanze in conformità, et che meritorno per la semplice loro resa, perche fu assoluta non come quella della Prouintia di Pogliza loro annessa che osserua neutralità. Ricercano dall Eccellentissimo Senato la confirmatione di quello, che gia li è stato concesso, et in riguardo delli meriti posteriori, et perche hanno costretti dalla forza della potenza Ottomana abbandonata la Villa che però è tutta distrutta, et inhabitabile. Sono ueramente ridotti all ultimo estermínio, et massimamente quelli, che persi i genitori sono restati orfani sendo che uanno picchiando per le porte per ricercar carità da fedeli a proprio necessario sostentamento. La supplicatione deue correr a nome de Villici di Xarnouniza da una parte de quali è guardata la rocca del Sasso ciò è non a nome di que' soli che custodiscono il posto sudetto. Vna delle scritte è legalizzata; l' altra nasendoui dubieta sarà facilmente costa riconosciuta. Ella è autentica, ed in caso che tale non fosse la gratia riescirebbe uana, et le spese sarebbero gietate uia.

Si raccomandano alla prudentissima intercessione di Vostra Signoria Clarissima, la quale se non sarà a pieno compensata da loro, come procureranno di fare; per tal somma carità sarà concambiata dal Signor Iddio, dal quale le si pregano tutte le felicitadi.

3.

Molba harambaše Luke Prlajinovića (nedatirano; iza 1660. g.) – CC, 32, XI.

Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Kavalier Proueditor Generale

Al primo suentolar de uesilli della Serenissima Republica per la rinomata impresa della fortezza di Clissa a stimolo di gloria, e di diuotione il Padre, et Cio di me Harambassa Luca Parlainouich Capi della popolata Villa di Xarnouniza all' hora posta sotto il Turco tirarono que' popoli alla deditione; Et essendo il Cio Harambassa, et il Padre Alfieri si presentarono con bandiere spiegate all' Illustrissimo signor Conte, et Capitano di questa Città cooperando alla sudetta impresa con proue di ualor, et di fede, che sorti anco felice, et con tal essemplio tirarono una Prouincia intiera di Pogliza sotto l' ali di questo Serenissimo Stato. Ricourati li suddetti Villici sopra la Rocca del Sasso posta nella ...

del Confine nel corso della guerra la sostennero coraggiosamente combattendo il detto posto auanzato fra continue incursioni del Inimico, et particolarmente quando Vasli Passa grosso di 12 milla combattenti .../oštećeno/ li ... assediati d'incendio /?/ in detta Rocca. Al hora fui Alfiere io Luca sudetto di dette genti che guidate in uarie publiche fattioni et particolarmente sotto la fortezza di Vargoraz Turchesca restai ferito nel ginocchio d archibugiata et poi nel braccio nelle mani et nella testa come si osserua non meno da molteplici attestati che esshibisco ma più da quelli delle cicatrici. Costituito Capo in pace sopra un corpo di cento, e più homini sogiaccio in quel sito a continue intollerabili fattioni che non mi permettono assister a miei poueri interessi; onde prostrato a piedi dell' Eccellenza Vostra supplico si degni, o dar mi qualche modo di continuar nel detto Publico seruitio con un casso /?/ et rimesso nella Caualaria onde possa accorer ai bisogni; o darmi licenza, et soleuarmi da questo peso che ho portato la parte mia. Gratie (etc)

KRATICE

ASt = Arhiv Splita (u DAZd)

Bull. = Bullettino di archeologia e di storia dalmata, Spalato

CC = Fond Capogrosso - Cavagnin u Muzeju grada Splita

DASSt = Državni arhiv u Splitu

DAZd = Državni arhiv u Zadru

HBL = Hrvatski biografski leksikon, Zagreb

KAS = Kaptolski arhiv u Splitu

MSHSM = Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium

NAS = Nadbiskupski arhiv u Splitu

NS = Notarski spisi (u DASSt)

PPUD = Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji

SGP = Spisi generalnih providura (Fond br. 1) (u DAZd)

SSO = Spisi stare splitske općine (u DASSt)

VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

ŽAHv = Župni arhiv u Hvaru

ŽAŽrn = Župni arhiv u Žrnovnici

BILJEŠKE

- * Usp. Joško Kovačić: *Žrnovnica od davnine do turske vlasti*. Kulturna baština, Split 32/2005. 177-211.
- ¹ ASt, kut. 13, svez. 30, svešč. 1, fol. 360. – Da je tadašnje selo Gorica istovjetno sa sadašnjim brežuljkom Glavica u Donjoj Žrnovnici, svjedoče isprave iz 1501. g. (ASt, kut. 32, svešč. 8, fol. 67v, te svešč. 9, fol. 88), gdje se "Grebze" spominju "ispod", odnosno "kod" sela Gorice – a Grepce je i danas zemlja ispod Glavice!
- ² ŽAHv, matica krštenih I., fol. 108, 181, 10v, 43, 189v, 73, 15, 94, 75, 164v, 246v, 165, 21v. Usporedi Nevenka Bezić-Božanić: *Hvarska renesansna sredina*. Dani hvarskog kazališta. Split XIII/ 1987., 57 i 73, bilj. 15.
- ³ Tonko Maroević: *Hanibal Lucić, pjesnik "mornarom na putu"*. Dani hvarskog kazališta, Split XIII/1987., 231-238.
- ⁴ ASt, kut. 34, svešč. 4, fol. 185.
- ^{4a} ASt, kut. 78, svešč. 1/I., fol. 8r-v, 11r-v, 12 (*Die secunda Aprilis /1537./ Mandato Clarissimorum Dominorum Comitum et prouisoris proclamatum fuit per hieronymum Tubicem super plathea astante populi multitudinem quod omnes homines Villae Xermnonicae In Termino bidui debeant luisse !?! habitatum ad Villam praedictam cum familijs et rebus suis, sicut per antea habitabant, aliter elapso dicto Termino priuabuntur omnibus Terrenis, Vineis, domibus et alijs bonis suis*). Međutim, već u kolovozu te godine stanje se, valjda, normaliziralo, kad neki Senjanin nastanjen u Splitu kupuje od Marka, sina kovača *de Xernomiza* te od nekoga drugog tamošnjeg stanika četiri vola za ukupno 100 libara (isto, svešč. 2, fol. 119).
- ⁵ Usp. Grga Novak: 1978, Povijest Splita II, 986. O Salvaressu v. Joško Kovačić: Župa Sućuraj na Hvaru. Služba Božja, Makarska XXXIX./1999, br. 1, 1999, 17-18.
- ⁶ Simeon Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae. Tom. III*. MSHSM XI., Zagrabiae 1880., 26, 28, 34, 104-105, 123-124, 185-186; Duško Kečkemet: *Poljički Papalići i njihov doprinos gradu Splitu*. Poljički zbornik, Split 3/1978., 173-175.
- ⁷ ...29. ditto /1541./ *per xernouizza per mandato Baril i ... i542 8. Zugno per mandato Vno baril per xernouizza .B i. ... i5 Zugno per el castello del Reverendissimo Episcopo in xernouizza lire Vinti per mandato ... Mascole de ferro ... Consignate ... numero sette ... et Vno datto fuora al Castel de xernouizza per mandato del Magnifico Gritti adj i2 marzo i540 ...* – SSO, kut. 3, Mvntionvm castrī vnicvs, fol. 20r-v. God. 1564. imao je stanoviti Frane Miloneo, zvan "de Tinctoribus", polovicu kaštela s vrtom (*castrum cum horto*) "na obali mora, na splitskom području, u Siti ili Žrnovnici" (*in territorio spalati loco dicto sita siue xernouizza ... ad littus maris*), kod opatijskog posjeda (SSO, kut. 2, fol. 303): bit će to isti kaštel, kao i u bilj. 8.
- ⁸ Danko Vlašić: *Prošlost Podstrane*. Crkva u svijetu, Split 1988., 101 i 242-243. Kaštel je iz opatskih prešao u nadbiskupske ruke valjda tako što su neki splitski nadbiskupi došli u posjed ("komendu") sustipanske opatije (usp. bilj. 86).
- ⁹ Simeon Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae. Tom. III*. MSHSM XI., Zagrabiae 1880., 202.

- ¹⁰ U vrijeme rata oko godine 1540. spominje se u Splitu, ali i drugdje, npr. Vrboskoj na Hvaru, od izbjeglica i od drugih, prodaja velikoga broja roblja navodno "raške" vjere: *fi-dei prout dixerunt rassianae* – što bi doslovno bilo srpske, ili pravoslavne. Međutim, kako je Srbija bila veoma daleko od poprišta sukoba, a prodana je kao robinja i djevojka "raške vjere" Jelača Martinova iz Podgrađa (SSO, kut. 3, fol. 182 sl i 239), čini se da su robovi bili većinom Poljičani, prigodno proglašeni "Rasima" zbog svoga glagoljaškog obreda.
- ¹¹ SSO, kut. 10, fol. 1412-1432v. Ovdje se Žrnovnica navodi na nekoliko mjesta kao pripadna "poljičkoj knežiji" (*Contà di Polizza* – fol. 1412, 1416v i 1423), te da su tamošnje mlinice podložne Turcima (*Molini di Xarnouizza sottoposti a Turchi* – fol. 1430, no tu se spominje i "stupa zvana općinska": *follo cognominato della comunità*), ali to je možda bilo stanje ne 1569., nego u vrijeme sastavljanja zapisnika o Jurčinićevom pothvatu, 1580. g. Zanimljivo je da je Jurčinić dotle bio u prijateljskim odnosima s Husein-ogom Crničićem – "gouernator di Clissa huomo qual di continuo infestaua questo territorio al tempo della pace" (fol. 1423v-1424) – ali to je tada bilo neizbježno: morala su se "držati dva gvožđa u vatri" (usp. bilj. 49).
- ¹² Usp. prilog 1 i 2.
- ¹³ Grga Novak: *Povijest Splita*. Čakavski sabor, Split 1978., II, 982.
- ¹⁴ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae IV*. MSHSM 47, Zagreb 1964., 149-150.
- ¹⁵ SSO, kut. 11, fol. 138-139. Nejasno je, međutim, kako je Pavela Matijašević, zapovjednik poljičkih uskoka u Splitu u mletačkoj službi (Grga Novak 1964, 285, 286, 331; split-ski je knez N. Correr tražio od mletačke vlade 1582. da ga smijeni, zbog neposluha, i na njegovo mjesto postavi upravo Miju Jurčinića! – CC, 32, XXXVII.) mogao imati stupu u turskoj Žrnovnici, a još je nejasnije, kako su "njegovi" (?) uskoci mogli opljačkati isto selo. Međutim je i Omišanin Petar Antonijević imao stupu u Žrnovnici, pa su i njemu odatle ukrali rašu neki uskoci 1590. g. (SSO, kut. 12, fol. 115). Uskoci da su posljednji put opljačkali Žrnovnicu (i Jesenice u poljičkom Primorju) 1644. g. (Vlašić 1988, 80).
- ¹⁶ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae IV*. MSHSM 47, Zagreb 1964., 342-343.
- ¹⁷ Grga Novak: *Povijest Splita*. Čakavski sabor, Split 1978., II, 984-1003.
- ¹⁸ Grga Novak: *Povijest Splita*. Čakavski sabor, Split 1978., II, 1023-1035; o Bartučeviću (za koga G. Novak krivo navodi da je bio dominikanac) v. HBL 1/1983, 490-491.
- ¹⁹ Bull. XXIV./1901, 189; Josip Lisac: *Faust Vrančić i drugi*. Šibenik 2004., 10.
- ²⁰ Janko Koharić: *Nekoje "Dukale i privilegiji cesarski" iz župske škrinjice poljičke*. Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva, Zagreb V./1903., 228-232.
- ²¹ Ivo Banac: *Grbovi – biljezi identiteta*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1991., 133, 181, 208, 243, 255, 302, 318 itd.; *Fojnica Crest-Collection* 1972, *passim*.
- ²² Karlo Jurišić: *Biskup Nikola Ugrinović... . Poljica* (list poljičkog dekanata), Gata IV./1979, br. 1(4), 38-82. Ovaj pisac navodi i vrela, koja Ugrinovića ne pokazuju u najpovoljnijem svjetlu; mletački se izvor iz 1576. g. s time slaže, nazivajući ga "lošim čovjekom, koji boravi u Poljicima i vrlo je uplivan među tim narodom, pa mu plaćaju da nosi novac u Omiš i Split, a on nikad ne nosi ništa" (Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae*

- IV. MSHSM 47, Zagreb 1964., 170). – Kao da se toponim Poljane, po predaji mjesto Biskupove pogibije, izgubio u Žrnovnici u drugoj polovici 20. st., no nema sumnje da je postojao negdje u blizini poljičke međe: spominje se u diobi Barbarića 1820. g. (*u poljana/h/* - NS LXXXV. /P. Katić/, 11, 2824/1820). O srodstvu Ugrin(ović)a i Sinovčića v. među prezimenima.
- ²³ Franjo Rački: *Prilozi za geografsko-statistički opis bosanskoga pašalika*. Starine JAZU, Zagreb XIV./1882., 173-174, 179-180.
- ²⁴ Slavko Kovačić: *Župe splitske nadbiskupije u Poljičko-radobiljskom dekanatu g. 1625*. Synthesis theologica. Zbornik u čast p. Rudolfa Brajičića SJ prigodom 75. obljetnice života, Zagreb 1994., 642-643.
- ²⁵ Slavko Kovačić: *Vijesti iz crkvenih arhiva o Cetinskoj krajini pod Turcima*. Zbornik Cetinske krajine, Sinj 4/1989., 147 i 157-158, bilj. 26 (izvor je donekle nejasan).
- ²⁶ Lovre Katić: *Solin od VII do XX stoljeća*. PPUĐ, Split 9/1955., 79.
- ²⁷ KAS, br. 703 (hvala A. Duplančiću i S. Kovačiću).
- ²⁸ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae VIII*. MSHSM 51, Zagreb 1977., 226.
- ²⁹ Grga Novak: *Povijest Splita*. Čakavski sabor, Split 1978., II, 1045-1048.
- ³⁰ Tako se 1562. g. spominje neka Jelina, koja se kao djevojčica, "vrlo loše odjevena i s jednim opancima", doselila iz Poljica u Split i ondje služila (... *Gielina Moglie de Nicolo bottussijeh venne putta in questa città da Pollizza malissimamente uestita con vn par de opanche alli piedi, et stete per massara ...* – SSO, kut. 17, V., fol. 418v). O doseljavanju Žrnovčana u Split usp. Nataša Bajić Žarko: *Splitski anroponimi krajem XVI do 30. godina XVII stoljeća*. Čakavska rič, Split 1/1986., 31 i 51 (bez referencija).
- ³¹ Nevenka Božanić-Bezić: *Žrnovnički spomenici*. PPUĐ, Split 16/1966., 253; Grga Novak: *Povijest Splita*. III, Split 1978, 1509.
- ³² Arsen Duplančić: *Nekadašnje groblje kod splitskih konventualaca*. Kulturna baština, Split 1985., br. 16, 45-51 (na str. 53, bilj. 5 stavlja osnutak žrnovske bratovštine u 1626. g.). Točan položaj oltara donosi Cvito Fisković: *Je li na splitskoj obali bila ranokršćanska crkva s krstionicom*. Kulturna baština, Split 1979., 9 – 10, 10 (na tlorisu je žrtvenik "M/adonna di/ X/arnovnizza?!" označen odmah do starog ulaza u Sv. Franu sa zapada, lijevo, uz nekadašnju krstionicu).
- ³³ Ljubo Karaman: *Crkva sv. Križa u Velom Varošu*. Hrvatski glasnik, Split II./1939, br. 95., 9.
- ³⁴ Parlov s. a., nepagin. God. 1989. i opet dvijetisućitih zatražila je Župa povrat ove slike u Žrnovnicu, ali bez ishoda: *ŽAŽrn*, br. 122. 141 i 150/1989; "Slobodna Dalmacija", Split, 7. 8. 2004., 17, i 9. 8. 2004., 16. Usp. i dopis prof. Perislava Petrića uz NAS, br. 1281/1989.
- ³⁵ Grga Novak: *Povijest Splita*, II, Split 1978., 1094-1098; Franjo Difić: *Povijest kandij-skog rata u Dalmaciji*. Split 1986., 136-137 i 175-190.
- ³⁶ SGP, kut. 14, fol. 258v.
- ³⁷ Prilog 1.
- ³⁸ Ponekad ga brkaju s lokalitetom Kameno ili Kamena, na kraju gornjega toka Rike: Joško Jelaska: *Splitsko polje za turskih vremena*. Split 1985., 12 i 127.

- ³⁹ Duško Kečkemet: *Splitska utvrda Kamen*. Split 22 (Fiskovićev zbornik II)/1980., 120-128.
- ⁴⁰ Krešimir Kužić: *Osmanlijski zapovjedni kadar u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine*. U: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, Zagreb 23/2005., 187-214.
- ⁴¹ Duško Kečkemet: *Splitska utvrda Kamen*. Split 22 (Fiskovićev zbornik II)/1980., 130-131.
- ⁴² Duško Kečkemet: *Splitska utvrda Kamen*. Split 22 (Fiskovićev zbornik II)/1980., 131-132.
- ⁴³ Prilog 2. Usp Lovre Katić: *Solin od VII do XX stoljeća*. PPUD, Split 9/1955., 83 (napad datira u polovicu svibnja); Novak 1978, II, 1101-1102 (navodi čak 15.000 Turaka!); Duško Kečkemet: *Splitska utvrda Kamen*. Split 22 (Fiskovićev zbornik II)/1980., 130; Franjo Difnik: *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*. Split 1986., 260 (spominje 4000 Turaka – valjda najbliže stvarnosti).
- ⁴⁴ Prilog 3.
- ⁴⁵ SGP, kut. 25, fol. 172v-173 (u prijepisu je kriva godina Foscolove povlastice: 1640.). O izvršenju usp. isto, fol. 378r-v.
- ⁴⁶ SGP, kut. 25, fol. 383v-384.
- ⁴⁷ SGP, kut. 25, fol. 408v-409.
- ⁴⁸ SGP, kut. 27, fol. 473r-v. Još su ožujka 1665. Mlečani zabranili stanovnicima Kamena, Strožanca, Stobreča, Vranjica i Klisa ispašu na livadama u "Zarnomnizza" //, pričuvanima za njihovu vojnu konjicu, ali su za malo dana, sigurno na prosvjede ovdašnjih stanika, povukli ovu odredbu (isto, fol. 157v).
- ⁴⁹ Ivan Grgić: Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečenki" u Dalmaciji ... Izdanje Muzeja grada Splita sv. 11, Split 1962, 7 i 11. Oko 1658. g. kamenski je harambaša Ivan "Staljinović" (sigurno krivo umjesto: Haljinović) još vjerovao u povratak Turaka te nagovarao ovdašnje Žrnovčane da ne uzimaju dodijeljene im zemlje, ranije Ahmet-spahije; Mlečani su ga zbog toga osudili na tri godine veslanja na galiji (Vjeko Omašić: Iz prošlosti Podstrane. Podstrana od davnine do naših dana, Podstrana 1991, 122).
- ⁵⁰ SGP, kut. 23, fol. 246. O naseljavanju Strožanca od strane Buhovčeve skupine i drugih od oko 1658. g. usp. Vlašić 1988, 97-98.
- ⁵¹ SGP, kut. 22, fol. 168-169.
- ⁵² SGP, kut. 25, fol. 10-11v. Za Stovreč (od: Sut-Lovreč, po ranokršćanskoj pa srednjovjekovnoj crkvi sv. Lovre) usp. Nenad Cambi: Stobreč kod Splita - crkva sv. Lovre. Arheološki pregled, Beograd 14/1972, 102-104.
- ⁵³ SGP, kut. 24, fol. 44v-45.
- ⁵⁴ SGP, kut. 25, fol. 409.
- ⁵⁵ SGP, kut. 25, fol. 534r-v; usp. Omašić 1991, 126-127.
- ⁵⁶ SGP, kut. 26, fol. 211v-212.
- ⁵⁷ SGP, kut. 24, fol. 456r-v.
- ⁵⁸ SGP, kut. 26, fol. 384r-v. Za "Novo selo" usp. "Zernouiza noua" na zemljovidu iz 1689. – Zvonimir Veić: Neorić i Sutina s drugim selima splitske Zagore na zemljovidima ... Zbornik o Zagori knj. 7. Zbornik radova Neorić i Sutina, Split 2004, 572.
- ⁵⁹ SGP, kut. 27, fol. 472.

- ⁶⁰ SGP, kut. 23, fol. 507v-508.
- ⁶¹ SGP, kut. 24, fol. 152; kut. 25, fol. 207v; kut. 26, fol. 492-493.
- ⁶² SGP, kut. 32, fol. 223-224v.
- ⁶³ SGP, kut. 32, fol. 234v-235v i 248-249.
- ⁶⁴ CC, 32, VIII.
- ⁶⁵ Karlo Jurišić: *Hrvatski ćirilski epigrafski spomenici na Sućurju*. U: Zapisi o zavičaju, Jelsa IV/1973., 117-118.
- ⁶⁶ SGP, kut. 31, fol. 182-185 te fol. 181r-v i 186.
- ⁶⁷ Ivan Grgić: *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji...*, Split 1962., 11.
- ⁶⁸ Franjo Difnik: *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*. Split 1986., 337-338 i 383, bilj. 636.
- ⁶⁹ Evlija Čelebi: *Putopis*. Sarajevo 1973., 156-157. Usp. i Novak Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae VII*. MSHSM 50. Zagreb 1972., 250-251.
- ⁷⁰ SGP, kut. 34, fol. 387v-390.
- ⁷¹ SGP, kut. 33, fol. 461v-462.
- ⁷² SGP, kut. 33, fol. 473-483.
- ⁷³ SGP, kut. 33, fol. 487-488; Ivan Grgić: *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji...*, Split 1962., 16.
- ⁷⁴ SGP, kut. 33, fol. 488r-v.
- ⁷⁵ Lovre Katić: *Topografske bilješke solinskoga polja*. Split LII./1950., 86.
- ⁷⁶ SGP, kut. 33, fol. 528. Usp. Ivan Grgić: *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji...*, Split 1962., 15-18 (ondje se podaci ponešto razlikuju, jer Grgić obrađuje neznatno širi prostor, i malo kasnije razdoblje).
- ⁷⁷ SGP, kut. 33, fol. 438v-439v i 528v-529.
- ⁷⁸ Ivan Grgić: *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji...*, Split 1962., 11 i 15 (ne precizira ni izvore, ni godine).
- ⁷⁹ SGP, kut. 43, fol. 135r-v, 137r-v i 139.
- ⁸⁰ Sveučilišna knjižnica u Splitu, M-14, fol. 40-41.
- ⁸¹ Janko Koharić: *Nekoje "Dukale i privilegiji cesarski" iz župske škrinjice poljičke*. Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arkiva, Zagreb V./1903., 229.
- ⁸² Grga Novak: *Povijest Splita II*, Split 1978., 793.
- ⁸³ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku*. Tuzla III/1959., 93.
- ⁸⁴ Grga Novak: *Povijest Splita II*, Split 1978., III, 1377; Ferdo Šišić: *Povijest Hrvata*. Split 2004., 233.
- ⁸⁵ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku*. Tuzla III/1959., 93.
- ⁸⁶ ASt, kut. 8, svešč. 8, fol. 354v. Ožujka 1471. ser Nikola Papalić ustupa Ivanu *marmogne* iz Bergama, stanovniku Splita, polovicu *salinarum positarum in xernouiza* koje ima sa svojim rođacima, na 4 godine po 200 kabala soli, koje će predati splitskoj općinskoj blagajni (*camere Spalati*) na temelju Nikolina duga od 258 kabala; ostatak od 542 kabla Ivan će mu isplatiti (isto, kut. 15, svez. 31, Septimvs inst/r/vmentorvm, fol. 44v). Iz god. 1475. je i spomen ovdašnjih *salinarum abbatie Sancti Stefani de pinis*, koju je opatiju držao u komendi raniji splitski nadbiskup Lovro Zane (isto, svez. 32, svešč. 1, fol. 75v).

- ⁸⁷ ASt, kut. 30, svešč. 5, fol. 56; usp. i prihode ovih solana iz srpnja 1486. g.: isto, kut. 18, svez. 35, svešč. 1, fol. 229.
- ⁸⁸ Simeon Ljubić: *Commissiones et relationes Venetae. Tom. II.* vol. 8, Zagrabiae 1877., 105.
- ⁸⁹ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae VII.* 50, Zagreb 1972., 250-251.
- ⁹⁰ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku.* Tuzla III/1959., 93-108. Koncem travnja 1529. g. obvezala su se poljička gospoda generalnom providuru i splitskoj vlasteli da ove solane u Siti neće *laborari facere nomine turcharum*, kako se bilo proćulo, već samo u svoje ime i od strane Poljičana i Splićana; u lipnju te godine sporazumjeli su se i u pogledu novoiskopanih kanala (ASt, kut. 63, svez. 71, svešč. 2/I., fol. 143v-144 i 156v-157v) – ova su obećanja, međutim, poništile povijesne okolnosti.
- ⁹¹ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae V.* 48, Zagreb 1966., 120, 126 i 138.
- ⁹² Bull. II./1879, Supplemento, 15.
- ⁹³ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae VIII.* 51, Zagreb 1977., 225.
- ⁹⁴ CC, 32, XXVII.
- ⁹⁵ Danko Vlašić: *Prošlost Podstrane.* Crkva u svijetu, Split 1988., 80-83.
- ⁹⁶ NAS, S-M, poz. 266, str. 36-37 (ljubaznošću prof. dr. S. Kovačića). Usp. Slavko Kovačić: *Crkvena prošlost grada Omiša i njegove okolice.* Omiški zbornik, Omiš III./2004, br. 3, 28.
- ⁹⁷ Avdo Sućeska: *O posjedovnim odnosima u Poljicima u svjetlu poljičkih turskih isprava.* Poljički zbornik, Split 3/1978., 137-146.
- ⁹⁸ Grga Novak: *Commissiones et relationes Venetae V.* 48, Zagreb 1966., 226.
- ⁹⁹ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku.* Tuzla III/1959., 96; Avdo Sućeska: *O posjedovnim odnosima u Poljicima u svjetlu poljičkih turskih isprava.* Poljički zbornik, Split 3/1978., 138 ("Nogile"?) i 141.
- ¹⁰⁰ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku.* Tuzla III/1959., 96 i 101-102.
- ¹⁰¹ Adem Handžić: *Bosanske solane u XVI i XVII vijeku.* Tuzla III/1959., 98-107.
- ¹⁰² Ferdo Šišić: *Povijest Hrvata.* II Split 2004., 331-333; Novak 1978, II, 1114-1116.
- ¹⁰³ Ivan Grgić: *Prva agrarna operacija na mletačkoj "novoj stečevini" u Dalmaciji...*, Split 1962., 24, bilj. 42.
- ¹⁰⁴ Danko Vlašić: *Prošlost Podstrane.* Crkva u svijetu, Split 1988., 82 (usp. bilj. 95).
- ¹⁰⁵ Arsen Duplančić: *Regesta zapisnika splitskoga Velikog vijeća od 1620. do 1755. godine.* Građa i prinosi za povijest Dalmacije, Split 14/1998., 95-96.
- ¹⁰⁶ Duško Kečkemet: *Poljički Papalići i njihov doprinos gradu Splitu.* Poljički zbornik, Split 3/1978., 132.
- ¹⁰⁷ Zanimljiv je i ovdje arhetipski motiv zmaja-zmije-guštera kao čuvara skrivenog blaga.
- ¹⁰⁸ Nevenka Božanić-Bezic: *Žrnovnički spomenici.* PPUD Split 1966., br. 16, 262-263.
- ¹⁰⁹ Globus, Zagreb, 5. VIII. 2005., 96. Alija Lakišić: *Bosanski kuhar. Tradicionalno kulinarstvo u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo /1990./, 420 kazuje da je "suparnjik" u Bosni kruh pečen u pepelu ili lugu (supragi, supri – odakle da mu i ime); inačica sa zeljem, orasima, bademima, češnjakom itd. nestala je ondje krajem 19. st.

ŽRNOVNICA UNDER THE TURKS

Summary

The paper deals with the history of Žrnovnica, an outstanding village in the vicinity of Split, during the period when it was under the Turkish rule (roughly 1570-1685).

The first Turkish attack on this village, however, was recorded as early as 1472, when the raiders damaged the mill of the Commune of Split. The following century until the final Turkish takeover was a period of constant insecurity, and many inhabitants left their native region in search of a better and a more humane life (a small colony of natives of Žrnovnica is mentioned in the city of Hvar in the first half of the 16th c.). Their chief destination was of course the nearest city, that of Split, especially when the great plague took the lives of two thirds of Split's population in 1607; people from Žrnovnica founded there some guilds, the best known being that of Gospa Žrnovska (Our Lady of Žrnovnica).

Already around 1548 the Turks managed to convert to their own Imperial Treasury the earlier salt-works in the mouth of the Žrnovnica River, consequently of utmost importance to them, particularly to their Bosnian possessions. Venetian forts that protected the area were few and feeble, so they easily fell at the outbreak of the Cyprus War in 1571, when their garrisons, made of Italian mercenaries, out of sheer cowardice surrendered to the Turks. In that way Žrnovnica proper (the upper valley of the River) came under Turks as well, along with its lucrative water-mills.

The Osmanli terror (an example: the murder of Bishop Ugrinović in 1604) was so intense, that the villagers wholeheartedly embraced the Christian side in the Candian (Cretan) War, when in 1648 Venetian General Foscolo took the crucial fortress of the area, that of Klis, from the Turkish hands. Because of their engagement therein, the inhabitants of Žrnovnica were forced to abandon their native village, to seek shelter in the Venetian Government and to settle in and around the fort of Kamen (in Italian: *Sasso*), from where they repelled a serious Osmanli attack in 1660. They were also given land-leases and some privileges for their dedication to the Venetian Republic.

Although Venice succeeded in conquering the area of Žrnovnica proper for some years during the Candian War, the final expulsion of the Turks from this place came about only around 1685, after the disastrous Turkish defeat at Vienna; it was only since that time that the former inhabitants of Žrnovnica were able to return and resettle their old village.

Many documents, both published and unpublished, bear witness to the facts exposed above; three of the latter are added in full extent. Several preserved (but only as ruins!) Turkish monuments – the tower and the bridge at Dvori – are also mentioned, along with "soparnik" (the local dish: Swiss chard-pie seasoned with garlic and olive oil, allegedly also of Turkish origin).

Žrnovnica – turska kula u Dvorima (foto: J. Kovačić)

Žrnovnica – most u Dvorima (foto: J. Kovačić)

G. Santini: Kamen 1666. g.